

IDŐSB
HADADI WESSELÉNYI MIKLÓS BÁRÓ
ÉS
CSEREY ILONA
ELŐÉLETE S KÜZDELME ÉS SZENVEDÉSE
VALLÁSÁÉRT.

EREDETI OKMÁNYOK ALAPJÁN FELMUTATJA

FÖLDVÁRY LÁSZLÓ,
EV. REF. LELKÉSZ, VÁCZ-HARTYÁN, PESTMEGYE.

ELŐSZÓ.

A vallási szabadság és béke klasszikus hazája volt egykoron Erdély. Mikor a vallási türelmetlenség vérről árasztotta egész Európát: ez a kis ország volt az egyetlen hely, ahol termékeny talajra talált s békés fejlődésnek indult a hitszabadság nagy eszméje, és a lelkiismereti kényszerrel államelvvé tenni egy kormányhatalomnak sem sikerült volna.

Már az 1554-dik évi *medgyesi* országgyűlés beigtatta a törvénykönyvbe, s az 1557-diki *tordai*, 1564-diki *segeşvári*, 1566-diki *szebeni*, 1571-diki *vásárhelyi* és 1595-diki *gyulafehérvári* határozatok és ártikulusok ismételve és ünnepelesen proklamálták, hogy „*kiki azon hitet vallja, a melyet akar, s ha akarja Religióját változtatni, szabadságában léssen*“.¹

A következő század során is minden kínálkozó alkalmalmmal megerősítette a törvényhozás a prot. egyházaknak jogegyenlőségét, s fenyegetve hangoztatta, hogy „*senki semminemű Rendeket erőszak vagy akárminemű büntetéseknek is fenytéke alatt maga Religiójára ne kényszerítse**“. S innét volt az, hogy Erdélyben, ahol a felekezetek békés összeférése sokáig útját állta a r. katholicismus exclusiv törekvéseinek, egyik felekezetből a másikba áttérések legkisebb akadály nélkül történtek, vegyes házasságok a prot. fél lelkészé előtt is egyre köttettek s a szokás általában az ily házasságból eredő mindkét nemű gyermekeknek az apa vallásában való neveltetésének kedvezett.

A XVII-dik század vége táján azonban, midőn Erdély az ausztriai ház uralma alá adta magát, itt is éreztetni kezdé hatását az Ausztriában diadalmaskodott vallási reakció. I. Leopold császár és király 1691 december 4-én kiadta ugyan diplomáját, melyben Erdély politikai szabadsága mellett a vallási is ünnepestélyes megerősítést nyert, világosan kimondatván annak 1-ső pontjában, hogy „*az országban bevett vallások ügyében semmi változás nem fog történni*”¹¹: azonban a leopoldi diploma csak papiroson maradt, azt már maga az adományozó monarcha sem tartotta meg. A foglaló hadak kíséretében megjelent Erdély bércei közt a róm. kath. propaganda is, mely elsőben csak a felekezeti egyenjogúságnak a katolikusokra is kiterjesztését kívánta, majd pedig, midőn az 1699-diki resolúcióval kívánsága teljesült: a róm. kath. hitfelekezetnek a többiek fölé emelését vette munkába. A mint a jezsuiták, kik az Approbata szerint, mivel „*fejedelmek ellen való practikálásokba s a haza békeségének felháborítására és veszedelmére nézendő dolgokba elegyítették magukat, az országból száműzettek s a szerzet annak minden részeiből kirekesztettek*“ —, 1700-ban újra bebocsáttattak Erdélybe s *az úr szőlőjében* — mint azt a szerzet egyik tagja írta — *gazdag aratást remélve*, kolozsvári iskolájuk alapkövét letették: azonnal nagyban és minden irányban megindult a térítési és hódítási hadjárat, melyet maga az államhatalom is segített és egész apparátusát felhasználta, hogy a róm. kath. egyháznak tért, híveket és elsőséget szerezzen.

A kolozsvári reformátusok templomukat valának kénytelenek átengedni, s a róm. kath. papság minden követ megmozdított, hogy a reformáció folytán elvesztett javakat újra magához ragadja s a protestánsokat a hivatalokból kiszorítsa.

Az 1716-dik esztendőben az erdélyi róm. kath. püspökség is helyreállított s az első püspök b. Mártonffy György, „a kir. fölség kegyelméből“ a Grubernium első tanácsosává nevezetett, bár a haza törvényei, valamint a leopoldi hit-

levél is a kormánytanácsosoknak az ország által választását rendelték,—székhelyéül pedig kijelölték Gyula-Fej érvárat, melynek főtemploma csaknem másfél századon át a reformátusok birtokában volt. Másutt is rendre szedettek el a protestánsoktól a templomok, iskolák és egyéb egyházi javak, s adattak át a katolikusok használatába.

A nyílt és durva erőszak azonban, melynél tábornokok és a katonai helyőrségek parancsnokai voltak az első szereplők, korántsem eredményezte azt, a mit elérni óhajtottak és törekedtek: a protestantizmus kiölését; mert ha anyagilag szegényítette is, de erkölcsileg nemcsak nem gyengíté, hanem még inkább erősítette a megtámadott felekezetet, buzgalmat, lelkesedést és összetartást ébresztvén annak kebelében.

A térítésnek más módjait és eszközeit vették annál-fogva elő, melyeknek fölhalmozásában és alkalmazásában a legnagyobb leleményességet és ügyességet tanúsított maga Mária Terézia királyné, ki a r. katholicizmust — elődjének hagyományai szerint — a fejedelmi kényuralom faltörője gyanánt tekintve, nemcsak ápolta azt minden hatalmában álló módok és eszközök által, hanem a hol és a mint lehetett, a többi hitfelekezeteket is igyekezett gyengíteni. Az 1742. december 24-én kelt rendelete által megerősítvén az 1731. április 6-diki rendeletet, mely többé árnyékát sem hagyta meg az evangéliumi vallás szabadságának: ezen időtől fogva rohanó sebességgel következtek a rendeletek és helytartótanácsi intézmények, melyek Erdélyt is, miúgy Magyarországot mindenképen „*Mária országává*” valának teendő.

E célra vezetők s a kort, valamint az államhatalmi törekvéseket kiválólag jellemző intézmények közé tartozott első sorban a róm. kath. egyházból kilépést lehetőleg gátló *apostasia rendszabály*. Míg az apostasiára mindenképen kecségetett protestánsoknál a hitcserélés mint érdemszerzés a legkülönbözőbb módon, kegyelmek, címek, jövedelmes hivatal, évdíj vagy gazdag házassággal jutalmaztatott; sőt

a térítés nemeihez tartozott ezen időszakban az is, hogy ha valaki felségsértés vagy valamely más közönséges bűnügyi vád alá esett, ajánlatot kapott, magát evangéliumi vallásának elhagyásával megváltani: addig a rém. katolikusok az apostasiáért, tehát ugyanazért, a mire amazok csábítottak és a miért királyi kegyben részesültek, hitük megtagadásáért újra és újra a legszigorúbb büntetéssel, börtönnel vagy száműzetéssel fenyegettek és sujtattak. így p. o. az 1749. jan. 17-én kelt s több ízben fölfrissített és kibővített rendelet 1774-ben újra elővételén, július 26-án azon szigorú utasításai küldetett le a Guberniumhoz, hogy

1. A teljeskorúak, kik a rém. kath. vallást elhagyják, előbb 4 vagy 6 hétig tartó fogságot szenvedjenek s az alatt őket szorgalmasan oktassák arra, hogy csak a rom. kath. hit igaz; a kik meg nem térnének, közülök a polgári rendből valók a piaczon, vagy a templom, vagy a megyeház ajtaja előtt 25 botütést kapjanak.
2. A még kiskorúak bizonyos ideig tartó fogsággal lakóijának.
3. Az apostasiára csábítók pajtásaikkal együtt előbb Erdélyen kívül levő valamely várban 2—3 évig tartó fogságba tétessenek, bűnükhöz képest közmunkára is szoríttassanak s aztán a birodalomból örökre száműzetessenek. Ha pedig másodízben is ugyanazon bünt követnék el, vagy tán az első alkalommal is egész községeket és számos embereket csábítottak volna: mások elrettentésére *halállal* is büntetessenek.

Másik széles utat nyitott az igazságtalan és lelketlen visszaélések előtt a királynénak 1751. augusztus 15-én kelt leirata, mely a régibb intézményeket megújítva elrendeli, hogy jövőre a különböző vallásfelekezetű személyek közt, ha azok egyike róm. katolikus, a *házasság csak püspöki engedélyvel és róm. kath. pap előtt köthető meg*. Természetes, hogy a püspökök csak oly feltétellel adták engedélyüket, ha a házasságból eredő gyermekek részére nemkülönbség nélkül biztosítatik az egyedül üdvözítő egyház tanaiban való neveltetés. A püspököket ily eljárásra egyenesen felhívta és bátorította magának a házasságok szerzését egész

szenvedélylyel űző királynének példaadása, kinek a míg főgondja volt arra, hogy gazdag prot. hölgyek katolikus férjeket kapjanak: addig másfelől prot. férfinak kath. hölgygyei való házasságába csak azon feltétel alatt egyezett, ha mindkét nembeli gyermekeit a pápista vallásban nevelteti; sőt nem egyszer történt, hogy a királyné e proselitismusa a családi jogokba is behatolt, a mennyiben egyenes akaratára gazdag leányörökösök, kivált árvák, hol jó móddal, hol erőszakkal ragadtattak ki a család köréből, hogy aztán klostrobán pápistává neveltetvén, pápista férfihoz adassanak. Nem csodálhatjuk ennélfogva, ha a jelzett leirat után a *reversálisok* szomorú harcza nagyban megkezdette dúlásait a családok körében s a sérelmek folyton-folyva szaporodtak az uralkodó saját cselekményei, a magas klérus és a jezsuiták fondorlatai s a kormányzati orgánumok erőszakoskodásai folytán. Az a tudósítás, melyet báró Bajthai Antal püspök Alvinczről 1768. május 18-án a térítési ügyben küldött Mária Teréziához, s a melyben dicsekedve mondja, hogy „*a magyarok közt majd minden családnak van már egy rom. kath. ága: egy*” hódítónak diadalittas jelentése a megtérített vagy bekerített tévelygő telkekről, kik a reversálisoknak voltak foglyai.

Nem sikerült azonban foglyul ejteni mindeneket. Nagy elszántság keltett hozzá, de mégis akadtak, a kik egész erejük megfeszítésével igyekeztek széttépni a hálót, melyet a reversális révén megfogásukra kivetettek.

S ezek egyike volt *id. Wesselényi Miklós báró*.

Kemény Zsigmond báró „A két Wesselényi“-ről írt remek *essaye*-ben bámulatos egyénítéssel eleveníti meg a két nagy férfiú alakját s mélyreható fejtegetéssel tárja élönkbe a kort mozgó eszmék történetét. De midőn tanulmányát írta, némely akadályok miatt nem állhatott rendelkezésére annyi adat, a mennyit óhajtott; minélfogva különösen az idősb Wesselényi előéletét és jellemét csak emlékéből s a mindent nagyító, sokszor el is ferdítő szájhagyomány után rajzolta és domborította ki. Nem csoda,

ha az életrajz nagyon hézagos, a jellemfestés elhibázott, sőt részben torz.

Jelen munkácskának célja a nemes báró hitéért, vallásáért való hosszas és kitartó küzdelmének feltüntetése mellett az életrajzában tátongó hézagokat kitölteni s a jellemét torzító vonásokat törölgetni. Korának ama tagadhatlanul nagy és sokak fölött messze kimagasló alakja már csak azért is, hogy a közélet terén szereplését minél helyesebben ítélhessük meg, megérdemli, hogy őt igaz valójában és hozzá méltólag ismerni iparkodjunk.

I.

II. WESSELÉNYI MIKLÓS SZÁRMAZÁSA, GYERMEK- ÉS IFJÚKORA.

Az oroszlanok gyéren szaporodnak; a Ferencz nádortól leszármazott hadadi Wesselényiek is csak egy-két- férfi ivadékban tárták fenn a családot.

Így az országos elnök és jeles naplóíró Istvánnak csak két fia volt: Ferencz és István; ezek pedig már csak egy-egy fiút hagytak maguk után, amaz Farkast, ez pedig Miklóst, a „rettenetes és imádott nevű“ nagy Wesselényit.

Id. Wesselényi Miklós báró 1750. december 11-én született Zsibón, a Wesselényiek ősi fészkeiben.

Apja István maga is katonaviselt ember lévén, fiát a kor előkelőinek szokása szerint s mert az akkori viszonyok az arisztokracziának legfényesebb jövőt a katonai pályán ígérték, szintén katonának szánta s már kora gyermek-ségétől jövő pályájának megfelelőleg kezdte nevelni, de eleve gondoskodott számára alkalmas tanítóról is. Választása a pozsonyi ev. iskola jeles növendékére, a későbbi historikus és egyetemi tanára, Cornides Dánielre esett, kit saját költségén küldött ki az erlangeni egyetemre, hogy ott magát fiának további nevelésére előkészítse. S ki tudja, ha az eléggé képzett tanító mellett a derék apa, az *igaz és való-ságos inculpatus politikus* lehetett volna Wesselényi serdülő korának is öre és fegyelmezője s majd ifjúságának vezére,

nem más lesz-e sorsa és nem még dicsőbb-e pályája a tagadhatlanul kiváló egyénnek, kire a természet nemcsak testileg pazarolta kedvező adományait, gyönyörű ép-erős alkattal ajándékozván meg: hanem szellemi tekintetben is bőven ellátta mindazon előnyökkel, melyek később korának méltán tisztelt és bámult férfiává emelték. Szerencsétlenségére azonban még alig volt nyolczéves, midőn atyját 1758. április 29-én elvesztette.¹

Anyja Vargyasi Dániel Polyxena (a tudós Dániel István leánya s a szintén író Petróczi Kata Szidónia² és Pekri Lőrincz gróf unokája) kora legműveltebb asszonyainak egyike volt, ki tudományos képzettségével és szigorúan kálvinista vallásos buzgóságával tűnt ki. Ismerte nemcsak az újabb műveit népek irodalmát, hanem jártas volt a latin-görög nyelvben s poétákban is. Tudományos képzettségének és vallásos buzgóságának irodalmi téren számos jelét adta³, s azokat gyermekeire is nagy gonddal igyekezett átszár-maztatni. „*Olyan volt — mondja az egykorú író — ezen választott bölcs úri-asszonynak úri háza, mint egy tudományoknak műhelye, melyben nemcsak, a mint közönségesen szokott lenni a férfiú, hanem az asszonyi nemből valók is gyakoroltatnak vala*“[±]

Ebben a műhelyben nyerte első szellemi képeztetését a gyermek Wesselényi unokaöccsével, a nálánál csak fél-évvel fiatalabb Dániel Istvánnal, kit — anyjának losonczi Bánfiy Ágnesnek kora halála után — apja ifjabb vargyasi Dániel István hét éves korában különösb gondviselés és neveltetés végett kedves testvérénjének tiszta atyafiságot viselő szívére bízott, s a kiből a gyermek édes anyja helyett való anyát talált.⁵ A két gyermek együtt kezdé meg a *tanulásnak első részeit* a tudós bárónő felügyelete s a külföldről hazaérkezett Cornides vezetése mellett. A gondos tanítással azonban nem tartott lépést az eleven és szellemes fiúk természetének megfelelő és jellemképző nevelés, sem az anya, sem a tanító részéről; a minnek káros hatása aztán egész életén át mutatkozott Wesselényinél, a ki

fényes elmetehetsége mellett az indulatosságot is, a Dániel család e jellemző tulajdonságát, nagy mértékben örökölte anyjától. A heves parancsoló természetű nő, a ki — mint Kazinczy mondja — minden tiszteletes, sőt csodálatraméltó tulajdonai mellett a szenvedhetlenségig éles volt, erős kezekkel vezette a ház kormányát: de fiával szemben gyenge anyának mutatta magát, ki a ház kedvencének előbb önként engedett sokat s később mindent engedni volt kénytelen/ S éppen ily gyenge nevelőnek bizonyult Cornides is, kiből a jeles képzettség mellett teljesen hiányzott a tapintatosság és imponáló lelkierő a gyermek hevesiségének mérséklésére, szilajságának szelidítésére. A nagyhírű és gazdag családnak egyetlen fiúsarjadéka kényekedve szerint tette, a mit akart; engedelmeskedni nem tanult, hanem annál inkább parancsolgata s lelke azok körül, kik kéjeit nem teljesítéd, elmérgesedett.⁷

Serdülvén a gyermekek, Kolozsvárra vitte őket Dániel Polyxena, hol a ref. nemes kollégium épületében egy külön szobát kapott számukra, melyet csinosan rendbehozott és berendezett, s a mely később a nemes úrfiak aspirációjának volt tárgya. A rájuk való gondottartással pedig Cornides mellett, ki szintén velük ment s később a kollégiumban a német nyelv tanítójává lön, Deáki Pál prédikátort bízta meg.

Így töltöttek együtt egynéhány esztendőt, mely idő alatt — mint Kovács József beszéli — „a deák, német és francia nyelvek tanulásán kívül, melyek nemcsak a mi hazánkban, hanem más országokban is mind a tudományokra, mind a másokkal és kivált idegen nemzetekkel való társalkodásra, mind pedig sok dolgoknak folytatására nézve csaknem legszükségesebbek — a virtusra, isteni félelemre, kegyességre és azon dolgokra, melyek a gyermeki időben az elmét készítik és lassan-lassan esmérettel betöltik s pallérozzák, szorgalmasan tanítottak“.⁸ S hihetjük, hogy nem is eredmény nélkül.

Eletírói azt beszélik ugyan Wesselényiről, hogy „keveset

vagy éppen semmit tanult“, de ez állítás nem állhat meg egész merevségében. Az őt személyesen ismert Kazinczy Ferencz írja róla, hogy „a deák, német és francia nyelveket jól értette, a magyaron csinosan beszélt és kellemmel írt. Könyv nélkül tudta Horáczt és olvasta Voltaire műveit“, az ó-kor irodalma és történetében való jártasságának pedig tanúi országgyűlési beszédei, melyekben a görög és római nagy írók, a klasszikus kor hőseinek és országiárainak tettei gyakran valának most kiindulási pontok, majd lelkesítő s a képzelődést tüzelő szerek. — „Ifjabb korában ügyesen játszott a fuvolán s kezelte a violint, később pedig házi életének a tudományos dolgozatok is adának örömet, a minők voltak: *Attila*, *Hippias* és *Hiparchus* Fessler után, *Regulus* Collinból fordítva, s eredeti tragédiája: „ *Wesselényi nádor*

A felhozott adatok megdöntik a *semmit-tanulásáról* való állítást. Könnyen el lehet azonban hinni, hogy hanyag volt a tanulásban; az erre való hajlamot már hazuról magával hozta a kollégiumba, itt pedig a gondtartással megbízott Deáki Pál prédikátor mellett éppen az a szerencsétlenség érte, mely Cornides kezei alatt: az is csak a maga dolgaihoz látott, s nem gondolt vele, akármit csinálnak a gyermek-emberek.¹⁰ Pedig azok, ha nem gondolnak velük, könnyen feledkeznek magukról és igen sokat csinálnak olyat, a mit nem kellene s talán nem is volna szabad cselekedni; mert hát — mint a Dániel István halotti szónoka mintegy mentegetve mondja --- „tengert mozgás nélkül, ifjú természetet indulatok nélkül lehet-e avvagy csak gondolni is?“ Az indulatok, a mi már fölserdült ifjainkban is megvoltak, sőt erősen mozgóok és a szülőket végre aggasztó kitérésben nyilatkozóok is lehettek, mert az apa, Dániel István, „hogyan fiában a rossz hajlandóságok és indulatok a kegyelemnek ereje, az együtt munkálkodó kezeknek szorgalmatossága és az időnek is segedelme által lassan-lassan lecsendesítenessenek vagy megjobbítottassanak: jónak látta, hogy azt magához közelebb vegye; s ezért 1768 elején elvitte

Kolozsvárról és a nagy-enyedi kollégiumba szállította, hol a jeles Kovács József professor mellett volt lakása, tanulása és társalkodása.¹¹ Ugyanekkor Wesselényi is odahagyta a kollégiumot, s az egész évet otthon Zsibón töltvén: mintegy előkészületül jövő pályájához Grundel lovászmesterük vezetése mellett azzá a kitűnő lovaglóvá képpezte magát, a ki még utolsó esztendeiben is hősi kellemmel ülte paripáját a legteljesebb nyugalomban, míg a ló alatta tüzet, lángokat lihege.

II.

Katonai pályája.

Az 1769-dik évben az enyedi quartélyban levő báró Barkó generális gondviselő vigyázása és igazgatása alá adta anyja Wesselényit, hol elsőben mint kadét tett szolgálatot, majd a következő évben a császári és királyi főség kegyelmességéből a Bethlen Ádám nevet viselő huszárregimentben vitézkedő hadnagyok rendébe íratattott be.¹³ Ugyanekkor unokatestvére Dániel István szintén a vitézek rendébe állt s b. Barkó generális mellett ő is elsőben úgy volt mint kadét, de adjutant! szolgálatot is tett: majd az 1771-dik év november havában hasonlóképen hadnagyságra emeltvén: a rokon és gazdag ifjak, kik között az életnek és születésnek csaknem azon egy ideje, azon egy vér, az együtt való neveltetés, lakás, társalkodás és tanulás az atyafiságos szeretetet a legszorosabbá és állandóbbá tette, együtt csörtették a kardot, hódíták a leányi sziveket és üritgeték a gyönyör kelyhét.

Csak rövid ideig tartott azonban a nagy-enyedi könnyű és vidám élet, mert az 1772-dik év pünkösdi havában a nemes Bethlen-regiment Erdélyből Lengyelországba vezéreltetvén: annak vitéz alezredese Wrancsics Pállal a mi ifjaink is oda ménének. Az indulás gyorsan történt s még csak annyi késedelmezésre való idejük sem volt, hogy szülőiktől búcsút vehettek volna; de a mit a fiúi kötelesség nem tehetett, megcselekedte azt a szülői indulat. Wesselényiné

és öcscse Dániel István kedves fiaik után Szigetre kimenőnek s ott áldásuknak szívből származott buzgó kívánsai után búcsút vőnek egymástól.¹³

A Lengyelországba beérkezés után csakhamar a fővezér Hadik András udvarlására és tiszteletére ment ezredesének engedőimével a két ifjú, a mikor is előbb Wesselényi lépett alkalomba egy vitéz öreg kapitánnyal skvadronja iránt, majd a főhad vezér közben vetésére és parancsolatjára Dániel Istvánnak is megindult egy öreg kapitánnyal való vására.¹⁴

Az ekképen nagy hamarsággal kapitányi rangra emelkedett ifjú Wesselényi nemcsak mint merész lovas, hanem mint lovassági tanító is ritkította párját. Századát a legfárasztóbb és nyaktörőbb gyakorlatokban zaklatva iparkodott oda képezni, hogy az képes legyen véghezvinni a lehetetlennek látszót is, bravourral, csodálkozást keltő módon. Olykor még holdvilágnál is megfúvatá a trombitát és gyakorlatokat tétete huszáraival, a mit azok kész engedelmességgel s zúgolódás nélkül végeztek, mert ifjú kapitányuk nemcsak a szolgálati fegyelmet gyakorolta szigorúan, hanem szive jóságának és lelke nemességének is számos jelét láttatá velük. Hópénzüket pótolá, a zsidói fabrikából évenkint új öltözeteket varrata nekik s maga tanitgatá legszilajabb lovaikat. Egy gyermekekkel megterhelt tisztársának oda ajándékozá az egész havipénzét s strázsamesterének holtiglani élelmet ada; általában pedig a kinek szüksége volt segélyre, azon nagylelküleg segített.¹⁵

II. József császár ismerte Wesselényi katonai érdemeit s tudományos kiműveltetéséről elhiresedett anyját. Erdélyben jártakor meg is látogatta ezt Zsibón s tőle Galicziában szolgáló fia számára levelet kívánt, melyet aztán anyja köszöntése mellett maga adott át neki. A hadi gyakorlat alkalmával Wesselényi csapata úgy viselte magát, hogy az nagy mérvben megnyerte a császár tetszését s bizonyossá tette őt, hogy magas kegyeire számot tarthat.¹⁰

Nem sokkal ezután a császári királyi és apostoli sz.

ségek udvari aranykulcsos komornyikává — kamarássá —, majd lovassági osztályparancsnokká — Escadrons-Commandant — neveztetett ki, s miként már előbb, úgy ezen állásában is feljebbvalóinak, gr. Hadik Andrásnak és az ennek helyébe lépett gr. Vécsey Ágost altábornagynak nem kevésbé, mint az ezrednek teljes méltánylását és megaláztatását kiérdemelte; s midőn 9 évi szolgálat után kedve ellenére, de önként megvált a katonaságtól: magaviseletét dicsérettel oklevelet nyert.

Kemény Zsigmond báró ugyan a szájhagyomány után s emlékéből úgy adja elő a dolgot, hogy „Wesselényi több csodálatos szeszélyek után fejébe vette, hogy a kerületi főispán által, ki gyermekkorában fodrászinak volt, göndöríttesse fürtökbe és rizsporoztassa meg haját. Ily vállalat szelíd úton nem sikerülhetvén, kedvetlen következeseket idézett elő és Wesselényi a katonai szolgálatról *búcsút volt kénytelen* venni“.¹⁷

Ezen adat mindenestre igen jellemző s nagyban kiegészítő vonását képezi ama bámulatos egyénítésnek, melylyel Kemény Zsigmond a kiváló férfiú alakját megeleveníti: ámde a katonaságtól nyert elismerő okiratával meg van czáfolva.¹⁸

S miként a katonai szolgálatból kilépése valódi okát egészen más körülményben találjuk fel: éppen úgy, sőt még kevésbé felel meg a valóságnak ama másik kalandos tény, melyet életírói a katonaságtól való megváltóval Zsibóra hazatérte után nyomban történnék mondanak; jelesen: „hogy a közeleső Krasznán lakott őrnagy barátjának, Cserey Farkasnak húga, Cserey Ilona iránt *szenvedélyes szerelemre* gyuladván, miután azt bátyja óvatosságból a szebeni apácza-zárdába szállító: a gátakat nem ismerő szenvedélyes ifjú szerelme tárgyát onnét *elrabolta* és a művelt lelkű ifjú hölgygyei azonnal megesküdvén, mint nejét szállító Zsibóra.

Mindkét adatnak van — mint az éj tüneményes vándorának, az üstökösnek — valami magva; a melyet azonban a hagyomány kibővített, a lovagkorba illő jelenetté színezett

s a való ridegen egyszerű keretéből kiemelve tetszetősebbe illesztett, mely ifjúkorunkban kedvesen ragadta meg figyelmünket s mélyen vésődött emlékünkebe. Szinte nehezen esik bántani azt a keretet s elhalványítani akarni a Wesselényiről mesterileg rajzolt kép ama kiegészítő vonásait; mindazáltal bármily tetszetős is, úgy a mint adva van, az idézett két adat: kénytelenek vagyunk rólok az igazság kezével letörölni a regényességet, s mindkettőnél — melyek Wesselényi élete egy nagyon szomorú, de mindvégig nemes küzdelemben telt korszakának kezdő és végpontjait jelzik — a valót mutatva föl, a *csodalatos szeszély* és *szenvedélyes szerelem* kalandos megnyilatkozásai helyébe a vallási érzületében és jogaiban erősen sértett, s családi boldogságában lelketlenül megháborított férfi kényszerült kitéréseit tenni.

III.

Házassága és az ál-reversális.

A hadadi báró Wesselényi család az ev. reform, vallásnak volt tántoríthatlan híve, s az általunk rajzolt időben Erdély főúri csalá dai közt már csak az egyetlen, mely egészében megmaradt protestánsnak. Midőn csábítás és erőszak az erős hitű és hitvédő nagy és dicső ősök gyenge ivadékai közül annyiakat megtántorított és elejtett: a Wesselényiek igaz és állandó buzgósággal ragaszkodtak hitükhöz, s ápolgatók, védelmezék vallásukat lelkesen és elszántan. A hithűséget és buzgóságot elidegeníthetlen családi kincsként hagyta az apa fiára s az anya leányaira, és azok úgy a *drági* mint a *zsibói* udvarban féltékenyen őrizték a drága örökséget. Dániel Polyxena mély bensőségű, buzgó, sőt rajongón vallásos kedélyéről, s erősen kálvinista irányú prot. lelkületéről hátrahagyott irodalmi művei tanúskodnak. Férfjéről, Wesselényi Istvánról pedig egyik kortársa írja, „hogy „gyomrából utálta a vallásról és annak gyakorlatáról hidegen „és érzéketlenül beszélőket; s távol járván a mai időnek

„(1770) attól a veszett szokásától, melyben az Istennek „buzgó tisztelete és a szent dolgokról való elmélkedés „csak az alávaló henye emberekre, vagy pedig csak ama „gyengébb szívű és érzékenyebb nemre, az asszonyi seregre „bizatik: nem tartotta a világi fényes méltósággal ellenkezőnek lenni az ő Istenét nemcsak ez vagy amaz *formulához* köttetett, hanem az ő szívének belső rejtekéből az „Egekre felbocsátott buzgóságos esedezésekkel mindennap „tisztelni, nem tartotta fényes rangjával ellenkezőnek az ő „Istenének beszédét — a melyhez képesten e világnak minden „könyve semmi és hiábavalóság — ottan-ottan olvasni.“

Az apa és anya által egyaránt melegen ápolt és buzgón gyakorolt evangéliumi vallás scholájában növekedett az ő rengő bölcsőjétől fogva a mi Wesselényink is, azt oltogatták nagy gonddal szívébe-lelkébe a szülők; s mint maga mondja: azt ismerte igaznak, arra esküdött meg gyakorta mind Istenének, mind szülőinek és esküjéhez híven ahhoz — a szó teljes értelmében — vagyont, életet és mindent feláldozni kész buzgósággal ragaszkodott.

E ragaszkodás a lehető legerősebb próbán ment keresztül, de fényesen kiállotta azt az uralkodó vallás érdekében álnok ravaszsággal támasztott és az államhatalom minden eszközeivel támogatott ama kínos bonyodalmak s évekig szakadatlanul tartó lelketlen üldöztetések alkalmával, melyek közt Wesselényi a hasonlithatlanul erősebb ellenféllel szemben bámulatos türelemmel, férfias kitartással s mártyságra is kész elszántsággal védte hitét, vallását; s a melyek bár elleneinek győzelmével végződtek, de a nyert győzelem örök szégyenfolt marad a győzőkön.

Az érintett s Wesselényinek annyi lelki gyötrelmet okozott bonyodalmak házasságával vették kezdetüket, sőt egyenesen abból származtak. Anyja Dániel Polyxena az 1775-dik év szeptember 24-én meghalván, midőn a nővérei: *Zsusánna* b. Bánffy Györgyné, *Mária* gr. Teleki Ádámné és *Anna* gr. Bethlen Lajosnéval való osztozkodás végett Galicziából haza jött s e közben Kolozsvárott hosszabban

időzne: ugyanakkor a Mária Terézia kegyében magasan álló s élete nagy részét Bécsben töltött udvari referendarius és tanácsos, nagyjait *Cserey Farkas* felesége *Boros Klára* is ott tartózkodott *Ilona* leányával, a mint széltiben beszéltek: *jó szerencsére várakozva* s ennek éppen fejlődésben levő ragyogó szépségét a rokonai összeköttetések útján felmutatni és érvényesíteni iparkodva.²¹

Czéljára nézve ki lett volna alkalmasabb, mint a deli huszár-főtiszt, a gazdag és fényes család sarjadéka, s az ifjúságánál fogva könnyen meg is ejthető Wesselényi Miklós. A szemes nagyvárosi nő azonnal észre is vette az aranyos madarat s gondolkodott megfogásáról. Sebtyben irt Bécsben maradt férjének, minderről bőven informálva azt. A tanácsos úr nemcsak helyeselte társának választását, hanem a ki-szemeltnek mindenképen és áron hálóba terelését eszköz-lendőnek is határozta; s e végre míg feleségének lépésről-lépésre utasításokat adott a teendőket illetőleg: másfelől otthon levő összeköttetései, főként pedig jó barátja, az egy-kori ref. egyházkerületi gondnok s majd apostata, a jelleintelen b. Bánffy Dénes és társai segélyével mindent elkövetett, hogy az ifjú Wesselényit leányának megkerítse.

Így aztán az általa nagyon jól kitanított és minden irányban utasításokkal ellátott Csereyné első sorban mindenféle csábításokkal házának látogatására édesgeté Wesselényit; s midőn ez sikerült, rokonaitól és a hozzá közel-állóktól kezdé elidegeníteni; aztán meghittjei által leányát ajánlgatta neki, s végre mindenféle mesterfogásokkal a katonaságról lemondásra bírni iparkodott.

Wesselényi tüzes szerelemre gyuladt a szép és szellemes leány iránt; ámde azért a házasság még sem ment könnyen. Sok akadály állta annak útját. Hangan alóli származás, vagyontalanság, az apának a gyűlölt kormány körében élése, mindenkifőlött pedig a vallási különbség oly tényezők voltak, melyek miatt erősen protestáns és hazafias szellemű nővérei és rokonai mindent elkövettek a pápista és német²² leánynyal való házasság megakadályozására. Wesselényi

mint maga is erős kálvinista, a köztük való vallási különbséget szintén házasságuk legyőzhetlen — insuperabilis — akadályának nézte.

Ámde Csereyné nem azért kerítette őt meg annyi munkával, hogy kezeiből könnyen kibocsássa, s ugyanazért míg egyfelől iparkodott a vallást illetőleg megnyugtítani és leányának is megparancsolta, hogy hitesse el Wesselényivel, hogy ő és szülői sohasem veszik tekintetbe protestáns voltát, és e tekintetben minden nehézség, mely habozóvá teszi, atyjának ő Fölsége a királynénál való közbenjárására könnyen elhárítható lesz: addig másfelől nemcsak szemet hunyt a szerelmes ifjak túlközeledése előtt, hanem még ő maga tanácslá leányának, hogy a cél eléréséért leányi ékes-ségét kedvese ifjúi hevének még tilos módon is kitenni ne tartózkodják.³³

Wesselényi belement a ravaszul s még a gyaláztatól sem irtózó álnoksággal kivetett hálóba és Csereyék örömmel látták alávaló mesterkedéseiknek a sikerhez közeledését. Nem érték azonban be azzal, hogy sikerült őt a furfang minden kigondolható eszközeivel erősen leányukhoz kötni, hanem a midőn látták, hogy becsületének sérelme nélkül többé már alig léphet vissza a házasságtól: közelebből is megragadni határozták el. Ekkor ugyanis Csereyné egy —¹ a férje által szerkesztett és Bécsből leküldött *szereződést* terjesztett a báró elé, melyben a többek közt kikötve volt az is, hogy a születendő gyermekek közül a fiúk az apa, a leányok az anya vallásában fognak neveltetni.

E föltételre Wesselényi egyáltalában nem akart ráállani, s nemcsak a tanácsosnének adta tudtára, hanem férjének is határozottan és világosan megírta Bécsbe, hogy leendő gyermekei átengedésének föltétele alatt sohase fogja leányukat nőül venni. Az eszes és ravasz Cserey nem felelt a levélre egyenesen Wesselényinek, hanem a feleségéhez írottakban adta nagy sopánkodások közt értésére neki hogy politikai okok miatt kénytelen hallgatni a vele közlőit dologról. “

Wesselényi a tanácsosnak ovatos és ravaszul kiszámított hallgatását hajlandó volt jóra magyarázni; mindazáltal csak akkor egyezett a dologba, midőn Csereyné ismételve esküdözött előtte, hogy a szerződés csakis férjének állására való tekintetből és politikai okokból kívántatik; Ilona pedig formális *ellenkötvényt* adott magáról, hogy a születendő leányoknak éppen úgy mint a fiúknak ref. válásban nevelését sohasem fogja ellenezni, s annál fogva a báró által aláírt szerződés mint színleges — sohasem lesz kötelező erejű és nem vétetik tekintetbe.

Így aztán mindeneket kedve szerint elintéztettek s magát mindenképen fedezettnek vélvén, nyugodtan visszament ezredéhez Galicziába; Csereyné pedig mesterkedései sikerén örülve, s mint a ki jól végezte dolgát, Bécsbe utazott leányával. Ide várták vissza a bárót, itt kellett a házasságnak megkötetni, mert itt volt a biztos kelepce, melyben őt kedvükre megfoghatják és lekötözheek.

Wesselényi, az élénk, élvezni tudó és szerető huszártiszt, ha hosszasabban maradhat távol a katonaságnál, talán feledte volna a már kezdetben oly rosszul indult házasságot; annyival inkább, mert nővérei és sógorai mindenképen rajta voltak, hogy őt a bécsi leánytól elválasszák. S ha sikerül az elválasztás, ha Wesselényi kedvvel választott, s jellemének, hajlamainak és képességeinek megfelelő pályáján maradván lelkének roppant erejét magasabb feladatok megfejtésére használhatja: kétségkívül másként és fokozottabb mértékben teszi magát érdemessé a késő idők hálás megemlékezésére; mindenesetre pedig kikerüli ama méltatlan üldözéseket és szenvedéseket, melyek nemes lelkét elkeseríték, megmérgezik.

Azonban Csereyék is résen állottak. Az apa tanácsaival jól kitanított leány egyáltalában nem hagyta őt róla elfelejtezni, s nem is nyugodott, míg minden kigondolható rábeszélésekkel magához nem édesgető.

A báró 1777 májusában érkezett Bécsbe s ott az egész család által mentő-angyalként fogadtatván, a házasság

megkötéséhez a mindenféle előkészületek sebtiben megléteitek; a vallási kérdés, gyermekek átengedése, vagy bármely más akadály azonban szóba sem jött egészen addig, míg az illető hatóságtól kinyerendő házassági engedélyre nem került a sor. Ekkor az egész család, mintha a dolog váratlan voltán elrémülve volna, ijedten adá tudtára a bárónak, hogy a tisztelendő Pater az engedélyt teljességgel megtagadta és nem is akarja megadni másképen, hanem csak ha Wesselényitől az *összes* fiú- és leánygyermekének pápista vallásban neveltetéséről való *formális cessionalist* előmutatják neki.

Wesselényi a nem várt nehézség újdonsága által meglepetve, de föl is bosszantva, érthető és határozott szavakkal nyilatkoztató ki, hogy még becsülete sérelmével is később végkép szakítani és mindent abbahagyni, hogysesz gyermekeiről lemondjon. Nem volt azonban már menekülés. A család jelen volt tagjai mindnyájan rajta estek, esküdözve állítván, hogy a gyermekekről való lemondást minden további veszedelmes következmény nélkül meg teheti, a Pater capellanus lecsendesítése végett pedig mindenesetre meg kell tennie. Ezekhez járultak jegyesének könyei és szintén esküdözései, hogy ő adott szavát és a fentebb említett ellenkötelezvényben tett ígéretét szentül meg fogja tartani; sőt a midőn s hol kívántatik, még a császári trón előtt is kész lesz kinyilatkoztatni, hogy a báró csakis a kényszerúségnek engedve adta ki a cessionalist, s esdekelve könyörgött, hogy őt, mint szülői gonosz tanácsainak nyilvános áldozatát el ne hagyja.

A jogban járatlan, rokonitól elszakított, tanácsban szükölködő, semmiféle alacsonytságot nem ismerő s arra nem is képes Wesselényi ekként elámítva és megszedítve 1777. május 19-én aláírta az *ál-reversálist*,²¹ melyben „*nemesi becsületére Ígérte, hogy születendő mindkét nemű gyermekeit a rom. kath. vallásban neveltetni, nejét pedig a pápista egyház isteni tiszteleteinek látogatásában legkevésbbé sem fogja gátolni*”³⁵ Ezután a házasság rögtön megkötöttet.

IV.

Az ál-reversalis hatályba állítása s következményei.

A menyegzői ünnepélyességek végződésével Wesselényi Erdélybe vitte ifjú nejét s az ősi fészekben, Zsibón, töltötte a mézes heteket. A nyár végén pedig visszatért ezredéhez Galicziába, forró szerelme mámorával s a kéjes boldogság örökkévalóságát ígérő érzetével.

Álmok nem tartanak soká s főképen az nem, a melynek elűzésére nem kell erősebb érintés egy hűs szellő suhanásánál. Wesselényi is csakhamar rideg valóra ébredett. A szerelem ritkán tud hallgatni s Ilona szerelmet lihegő ajkai gyermekies naivsággal csevegtek össze-vissza mindenről s oly dolgokról is, melyekről jobb lett volna mélyen hallgatnia. így lett aztán, hogy férje egész körülményességgel megtudta tőle, hogy Csereyék minő ravaszul kigondolt s még aljas utak-módoktól sem idegenkedő fondorkodással kerítették meg leányuknak, hogy a házassági engedély megtagadása és a reversalis követelése szülőinek előleges tudtával, sőt egyenes kívánságára is történt, s a csalárdul aláíratott szerződéssel és feleségének ellenkötelezvényével éppen úgy mint esküdjézéseivel és erős állításaival rútul becsapatott.

Az önérzetes és büszke lelkületű férfiú keblébe fulánk gyanánt fűródtak a hallott dolgok, melyek mérge abba mélyen beszívódva ott állandóan megmaradt s okozója lön nemcsak amaz idegenkedésnek, sőt a gyűlöletig menő ellen-szenvennek, melylyel ipa és napa iránt állandóan viseltetett, hanem annak is, hogy bár feleségét — mint azt maga többször mondja — felette igen, még magánál is jobban szerette, iránta mégis sokszor kíméletlen, sőt durva is tudott lenni.

Még világosabbá lett megcsalattatása, midőn Ilona a Galicziában elhelyezkedés után anyának érezvén magát s

az örömet szülőivel tudatván: apja egész nyíltan és határozottan írta neki leveleiben, s adta általa értésére vejének, hogy az *adott reversalist teljes érvényében kívánja tartani s ellenkezés esetére kész erőhatalommal is elvételni születendő gyermekét.*

E szándéknak már pusztá emlegetése is elegendő volt az ifjú pár nyugalmának és békéjének megzavarására, keresztülvitele pedig végkép feldúlta volna azt; s ugyanazért lehetetlen nem bámulnunk Cserey Farkasnak fenyegető magatartását. Igaz, hogy az 1731. ápril 6-diki intézmény a róm. kath. lelkészeknek adván a vegyesházasságokat megkötő jogot, ettől fogva egymást érte a sok rendelet mely szerint az evangélikus fél megígérni tartozott, hogy vagy maga is a róm. kath. vallásra fog áttérni, vagy pedig legalább minden gyermekének azon vallásban leendő neveltetésében megegyezik; s ily ígélet nélkül kivált Bécsben aligha történhetett volna meg Wesselényinek Cserey Honával való házassága is. Azonban miután megtörtént, de csakis színleges ígélet mellett történhetett meg: józanon és emberileg gondolkozva alig elképzelhető, mi ösztönözte Cserey Farkast arra, hogy Wesselényinek jóhiszeműségével gáládul visszaélve, annak az igazságtalan és jogtipró rendeletnek megmérgezett élet ő az apa irányozza gyermekei szívének és lerombolja azt, a mit nagy fáradtsággal szépen fölépített. Hiszen ő a házasság létrehozásával oly sokat ért el, hogy munkája eredményén csakis örülnie lehetett. Leánya egy, rangján sokkal felül álló, ősi fényes család kebelébe lépett; az ifjú pár szerette egymást, boldog volt egymással s boldogságuk állandó voltára nem kívántatott más, csak a külső-belső béke és egység. E békét és egységet ápolni, sőt ha úgy jó, védelmezni is, kinek volt szentebb kötelessége mint neki az apának? És íme Cserey Farkas gyermeke szerencséjét semmibe veszi, boldogságával nem törődik, sőt kész és elhatározott azt semmivé tenni, ezt feldúlni, hogy az uralkodó egyház oltárára kedves, de áldatlan áldozatot vigyen.

Mi ez? Szent őrjöngés-e, mely a vallási téves fogalmak által megzavart léleknek deliriumában, mint egykor Ábrahám, máglyát rak, megkötözi saját gyermekét és tüzet vesz kezébe, hogy azt ez alatt fölgyújtsa? Vagy az önkény szolgálatában elfásult, kegydíjakhoz, jutalomhoz szokott léleknek rideg, és az elért eredményen messze-túl néző önző számítása, mely gyermekének már megalapított szerencsáját csak mellékes dolognak tekinti és lépcsőül használja, hogy annak segélyével saját önző vágyait is elérhesse?

Talán mind a kettő.

Nagyajtai Cserey Farkas apostata sarjadék volt. Apja János Leopold császár hűségére esküdvén, general Chusáni mellett szolgált, mi közben — a mint testvérbátyja, a jeles emlékirat-szerző s mind halálig erősen buzgó kálvinista Cserey Mihály keserű iróniával mondja — „valami világi hívság kedvéért megbolondula és pápistává lőn“. Gyermek¹ már a rém. kath. vallásban születtek és neveltettek. 1719-ben született jeles tehetségű fiát Farkast a jezsuiták kolozsvári főiskolájába adta, hol a nemesek Convictusában Kaprinay által neveltetett, míg 1742-ben bölcsészet-tudorra avatott. A jezsuita-növendék későbbi korában is a jezsuita páterek: Hell, Pray, Pálma, Katona s volt nevelője Kaprinay társágában találta legnagyobb örömét, a mi aztán nagyon is meglátszott rajta; mert bár egyike volt a legműveltebb embereknek, de vallási meggyőződésében nem bírt korának és körének fogalmain túl emelkedni. Már mint gyermek erősen beszívta s aztán a családi és vallási kitéphetlen tradícióján élőködő osztrák ház közelében élve, hűségesen ápolta magában nemcsak a római egyház egyedül idvezítő voltában való vakhitet, hanem az azzal együtt járó elfogultságot is a máshitűek iránt, kiket, ha szép móddal nem lehet, erőszakkal is kell az igaz hitre téríteni s így az örök kárhozattól lelküket megmenteni. De egyébként is valódi pápista volt, ki magas állásának bokros elfoglaltatásai mellett sem mulaszthatá el, hogy a *lorettói szűz* tiszteletére versben és prózában dicshymnusokat zengedezzen.^{42li}

Hy középkori lelküiét és vallásos kedély mellett, ha leányának gyermekét erőnek-erejével pápistává tenni kívánta és törekedett, lehet-e csudálni? Egyáltalában nem s annyival inkább nem, mert minden ilyen törekvés nemcsak nagyon kedves vala ott, a hol élt, hanem gazdag jutalommal járó is.

Köztudomású dolog, hogy a ki Mária Terézia előtt, kivált ennek végső éveiben, vallásos alakban mutatkozott, bizonyos lehetett kegyelmeiről; valamint az is, hogy egész kormányzása alatt a térítés minden kigondolható módjait és eszközeit használatba véve, igyekezett a protest, hitfelekezetek gyengítésével a róm. kath. egyházat erősíteni. Az át-tétekről a helytartótanács által évenként pontos jegyzéket küldetett fel magának. A kegyelmek, címek, hivatalok, adományok osztogatásánál a más vallásból áttértek mindig elsőséget nyertek. A ki a róm. kath. egyházba tért, azzal együtt, a ki az áttérést eszközölte, bizonyos lehetett, hogy vagy jövedelmes hivatallal vagy évdíjjal, vagy gazdag házassággal fog elláttatni.

Cserey Farkas, mint az udvari kancellária főhivatalnoka s Mária Teréziának bizalmas embere, a legapróbb részletekig iámerte a mindenkor vallásos kedélyű, élte vége felé pedig már valódi bigottá vált királyné intenióit éppen úgy, mint az azoknak szolgálás hasznos voltát, s kész szolgálójává lön amaz intenióknak vallási fanatismusból és a remélhető haszonért. Egy még egészen protestáns ősi és fényes család fejének a vegyesházasság kötelével a római egyház közelébe vonszolása, jövő sarjadékainak pedig a reversalis által részére előjegyeztetése nagy nyeresemény és jutalmat érdemlő munka volt. 0 e jutalomért egész oda-adással pályázott s meg is nyerte azt, mert a mint megkötöttet a reversalis házasság, nyomban azután a Zsibóhoz közel eső Krasznát és Tasnádót a szokolyi részjósággal örökösen, Zilah város dézmáját pedig ideiglenes adomány czíme alatt kapta ajándékol, s ezeken kívül még elegyes adományokkal is ajándékozta a királyné.

Ezen tekintélyes és saját családját is magasra emelő

jutalom elnyerése után már csakugyan megnyugodhatott volna. Leánya szerencsés, ő maga gazdag, mi sem hiányzott, hogy boldog megelégedésben éljék tovább az életet. Ámde ő nem tudott megelégedni azzal a sokkal, a mit már elért, még annál is többet akart. Úgy látszik, hogy a királynének kitűnő kegyelmi ténye csak a vallási fanatizmust hizlalta nála, mely mint rossz szellem nem hagyott neki nyugtot, hanem folyton sarkalta, hogy unokáinak a földi múlandó boldogság mellé az egyedül idvezítő anyaszentegyház kiváltságos tulajdonát képező mennyei örök boldogságot is minden áron megszerezni iparkodjék. Mintha csak a gazdagságának dicsőségével és a király által felmagasztaltatásával dicsekvő Hámánt látnánk újabb kiadásban magunk előtt, a mint mondja: „mindezek kicsinyneL láttatnak nekem, míg unokáimat a római egyház kapujában ülni nem látom“. S hogy oda ültesse, egész a szívtelenséggel, sőt mondhatni örült-séggel határos makacs kitartással dolgozott azon.

Midőn leánya közeledett az anyasághoz, nemcsak a becsületkérdésben annyira kényes katonai szellemet hívta összekötetései útján segítőül, hogy Wesselényit nemesi szavára tett ígéretének beváltására szorítsa: hanem a helytartótanács által a galicziai polgári hatóságot is utasította ügyelettel lenni arra, hogy a születendő gyermek róm. kath. pap által kereszteltessék meg.

Az ellene ekként két oldalról is intézett támadás nem kevés kellemetlenséget okozott Wesselényinek. A becsület-szónak hangoztatása erősen feszélyezte mint katonát, s még inkább bántá az arisztokrata gögőtől nem mentes főurat a kerületi főnöknek a nyert utasítás értelmében való föllépése s vele szemben tanúsított eljárása. A főnök hivatalbeli túlbuzgalma a kitérésre könnyen hajlandó Wesselényit is túlságba ragadta s megtörtént nem ugyan — mint Kemény Zs. beszéli — a hajnak erőszakos módon fűrtökbe göndörítettése és rizsporoztatása, hanem éles nyilatkozatok közben az egykori *fodrászinasságra* való célzás.²⁷

A hivatalos tekintélyében s egyéni hiúságában erősen

sértett főhivatalnok nem rakta szó nélkül zsebre a megbánást; a kölcsönös bosszantások egymást érték s Wesselényi megunva a torzsalkodást, de azért is, hogy születendő gyermekének vallására nézve annál szabadabban rendelkezessék: lebetegedéshez közelgő feleségével az 1778-dik év elején hazament Zsibóra. Ott született első *fia István* márczius 19-én, a kit aztán a helybeni prédikátor *Rétyi Józsefiéi* kereszteltetett meg.

Csak rövid ideig maradhatott a családi édes öröm asylumául szolgált otthonban. A bajor örökösödési háború kitörőfélben lévén, vissza kellett térnie Galicziába, honnét — midőn Frigyes porosz király a nyár közepén Csehországba nyomult — ezredével Ő is Sziléziába ment. Nem mervén feleségét és gyenge gyermekét magától elhagyni, azokat is elvitte a táborba, a miből újabb bonyodalom támadt. A sereg őbestere Vrancsics Pál ugyanis parancsot adott ki, hogy a tisztek küldjék vissza feleségeiket. Wesselényi késett teljesíteni a parancsot s az ezredes, kivel különben sem volt jó viszonyban, külön is figyelmezteté az engedelmességre. Wesselényi viszont az ezredest figyelmezteté, hogy katonai parancsok nem ágyban fekvé szoktak kiadatni. Erre mindketten tűzbe jövének, és ha mások közbe nem lépnek, meg lett volna téve, a minék megtéve lenni nem kellett. Wesselényi kerülni akarva az ezredesével való újabb összeütközést, s mert imádott hitvesétől semmi tekintetek miatt nem akart külön lenni, egyedül őbestere által nem sajnálva, elhagyá szolgálatát és végkép haza költözött Zsibóra; a mit hogy éppen háború küszöbén kellett tennie, nemcsak nagyon sajnált hanem átalott is.²⁹

V.

A zsbói élet kedvtelése és gondjai.

A fejedelmi Zsibón csakhamar feledve lőnek az átélt kellemetlenségek. A reversalis, mintha elfeledve és hatályon kívül helyeztetve lett volna, Wesselényit nemesi szavára tett ígéretének meg nem tartása s fiának kálvinista pap

által megkereszteltetése miatt egyáltalában nem bántották s minden külháborgatás nélkül élhetett szenvedélyeinek.

„Alig hogy megtelepedett Zsibón, a csendes vidéknek minden nyugalma megszűnt. Szilaj lovak patkói verték föl a csendet — írja Kemény Zsigmond. Vadászkürt harsogott az erdőben. Fegyverzett cselédek jártak az udvaron fel és le. A rozsdás családi ágyúk előhozattak. Katonai lábra tétették az egész környezetet. És a középkor aristokratikus s durva erkölcsi Voltaire munkáival együtt — melyet a férj, és a bibliával — melyet a nő szeretett — bevitettek a zsbói őslakba. Vendégek tolultak Zsibóra barátkozni a házi úrral, kinek szeszélyei, bőkezősége, vadászebei s főként lovai naponkint ismertebb lőnek. Zajos és zord volt a zsbói élet. Wesselényi ménésének híre csakhamar túlterjedt a birodalom határain is, s minden lord, marquis és turista, ha a Lajtán átjött, Erdélybe is elment, hogy a különöz magyar mágnással találkozassék, bámulatos lóidomítási ügyességeiről mesét és valót hallhasson, vagy ha kalandori viszketeg bántotta, vele versenyezzen s nagy összeget koczkáztasson oly fogadásokra, melyek regényességük vagy jelentékenységüknél fogva a magas körök és lóismerő világ figyelmét nagy mértékben fogják mozgásba hozni.

„A túl-erőltetett vadászatok — melyeknél igen kevés tekintettel voltak a gyomorra és kifáradásra — bár rendszeren beteggé tették a gyengébbeket: de annál több gyönyört szereztek az erősebbeknek, kik a meggyújtott farakások előtt, vagy egy lucullusi ebéd élvei között pihenték ki a nap fáradalmait. Maga a házi úr — ismerve heves természetét — nem ivott kitűnő boraiból, de annál élénkebben vitatkozott vendégeivel még a legcsekélyebb tárgyak fölött is úgy, hogy a vita — ha csak szelíd neje egy ügyes lendülettel más irányt nem adott a beszélgetésnek — oly jelenetekre adott alkalmat, melyek elintézése a becsület! kérdések terére tartozott stb.“

Mennyiben tükrözi vissza a művészi kézre valló rajz a valót? Biztos adatok, vagy csak a mindent nagyító hagyó-

mány és az azt körül rajongó képzelet szolgáltatták-e a mesterileg alkotott alaprajzhoz a megfelelő színeket? nem tudom. Ismerve azonban Wesselényinek későbbi dicső szereplését, tiszta jellemét, nemes szívét, fenkölt lelkületét s hajthatlan, de férfias szilárdságát: hajlandó vagyok hinni, hogy a színezés itten is, mint egyéb jellemző vonásainál, túlzott, s az a zsidói élet, ha élénken zajos vala is, de nem sokban ütött el másokétól és aligha is volt annyira szilaj és vad, hogy annál fogva Wesselényit korából kiszakítva a középkor durva erkölcsű lovagai közé kellene állítanunk. Híres ménese — melyet bámultak és dicsértek — nemcsak ő neki, hanem másoknak is volt, és voltak, kik hősi délczességgel ülték a szilaj paripát s bámulatos biztossággal kezelték a gyepelőt. A férfiúi erőt és bátorságot erős próbára tevő fárasztó és életveszélyes vadászatok ősidőktől üzettek Erdélyben s rendszeren nagy áldomással végződtek; és voltak ügyes lövők, kik fegyverüket nem csupán a vadakon próbálgaták. S általában nem egyet említhetnénk Erdély hírneves főurai közül Wesselényi korából és azutánról is, ki a férfias sport különféle neveit az övéhez hasonló szenvedéllyel, bravourral, bámulatot s olykor botránkozást is keltve, üzte a nélkül,³⁰ hogy újkori Götz v. Berlichingen híret költötték volna. Hogy pedig a zsidói udvaron fegyverzett cselédek jártak föl és alá, s talán a rozsdás családi ágyúk is előhozattak: ez ha megtörtént, egyáltalában nem a középkori oligarchának dölyfös kedvteléséből, hanem inkább szomorú kényszerűségből történt. Voltak Wesselényinek féltett kincsei, kiket őriznie kellett, és voltak ellenségei, kiktől azokat féltene lehetett; és féltene különösen azon időtől fogva, mikor azok legveszélyesebbike egészen közelibe húzódott, még pedig nagy hamarosan.

Cserey Farkast ugyanis, hogy magát kipihenhesse, egész fizetéssel nyugalomba bocsátá a királyné; minélfogva Bécsot odahagyva, csak imént nyert birtokára, a Zsidóhoz mintegy 3 órányira eső Krasznára költözött. A közellakás azonban mitsem változtatott az ip és vő, sőt nem a szülők és leányuk közti feszült viszonyon. Az idegenkedés tovább

tartott, még pedig folyton fokozódó mértékben. Cserey Ilona nemcsak személye szerint, hanem még levelecskéivel sem látogatta közelében lakó apját-anyját;³ de ezek sem igyekeztek kitölteni a köztük támadt űrt, hanem még inkább nagyobbíták azt, nem mulasztva el egyetlen alkalmat is, hogy a zsidói kastélyba sűrű időközökben beköszöntő szülői édes örömet meg ne keserítsék.

Cserey Ilona az 1779-dik év elején újabb anyai örömnök nézett elébe, a minék híre, midőn Krasznára is eljutott: Cserey Farkas menten sietett a nagyváradai püspököt, kinek Zsidó — mint partiumi helység — megyéjéhez tartozott, figyelmeztetni kedvencz művére, s annak az uralkodó egyház és egyedül üdvözítő hit érdekében és javára elkövetett mesterkedései gyümölcisére, a reservalisra. A püspök, mint azt könnyen gondolhatni, kapott az alkalmon s nyomban utasítá a zilahi plébánost, kinek Zsidó leányegyháza volt, hogy ügyelettel legyen a szaporodás beálltára s tegye kötelességét. Nem rajta múlt, hogy nem tehetette.

Wesselényi második fia *Ferencz* 1779. ápril 26-án született. A zilahi akkori plébános Szolga Lőrincz, a zsidói róm. kath. harminczados Ratényi István útján értesülvén a gyermek születéséről és arról, hogy az még nem kereszteltetett meg: egész papi ornátusban megjelent Zsidón; nem bátorkodott azonban egyenesen az udvarba menni, hanem az utcán fel s alá járkált, hogy ottlétét s a keresztelésre készenállását észrevegyék. Észre is vették, de azért a báró mégsem őt, hanem Rétyi József prédikátort hivatá s fiát vele keresztelteté meg, a mi a zilahi plébánosnak még azon este tudomására jutott; s így czélt nem érve hagyta oda in partibus infidelium eső filiáját.

Egyelőre úgy látszott, hogy a plébános felsülésének nem lesz semmi következménye; Patachich Adám báró Kalocsára távozása folytán a püspöki szék üresedésbe jővén, egész éven át szemet hunytak a „bevégzett“ tényre. Azonban a mi késett, nem maradt el; mert midőn a következő 1780-dik év tavaszán a gölya újra kelepelni kezdett

a zsibói kastély fölött,³² a Cserey Farkas által erről értesített káptalani vikárius Fay Ferencz márcz. 13-án panaszt emelt az előzőleg végbement keresztelési eset miatt az udvari kancelláriánál s kérte úgy a hely. hitv. prédikátornak *vakmerő merényletéért* való példás megbüntetését, mint magának a bárónak törvénytelen és a különös királyi rendeletekkel ellenkező tetteért szigorú kérdőre vonását, hogy így *további hasonló kihágásainak gát vettessek.*³⁴

A kérelem nyílt fülekre talált. Mert bár az előadottak folyamából elég világosan kitűnő csalás folytán, valamint a vallás szabadságát biztosító erdélyi törvényekből s főként a bevett négy, ú. m. róm. katolika, reformáta, lutherana és unitária vallások teljes s a leopoldi hitlevélben megerősített jogegyenlőségének elvéből a mondott, és a hazai törvények nagy sérelmével készült és kicsikart reversalis érvénytelensége világos: az erdélyi udvari kancellária máskép fogta fel a dolgot. Fájdalom, ekkor úgy Magyarországon, mint Erdélyben is, a politikai s egyházi reactio karöltve jártak; s különösen Erdélyt illetőleg annak Bécsben székelő és a magyarországi mellett külön működő udvari kancelláriája,³⁴ mely tele volt apostatákkal, a haza jogait s törvényeit tiszteletben nem tartó kormányrendszer és klérus főeszköze s céljainak készséges előmozdítója volt. A jelen esetben is tehát sietett eleget tenni a nagyváradi Vikárius kívánságának, mert már márczius 29-én leírt az erdélyi Guberniumhoz, hogy a bepanaszolt bárót és prédikátort, valamint a panaszos zilahi plébánost és minden más, a dolgról tudomással bírókat kihallgattatván, a panaszolt ügyben szoros vizsgálatot tartson.³⁵

A Gubernium ápril 18-án kelt rendeletében a dolog kinyomozását *Kethely László* dobokamegyei alispánra és *Kabos Farkas* táblabíróra bízta, meghagyván nekik, hogy minden egyéb dolgukat félre tévén, a helyszínére minden késedelem nélkül kiszálljanak s a vizsgálatról jegyzőkönyvet vevén föl, azt a Guberniumhoz azonnal beküldjék.³³

A vizsgálat május végén történt meg, a mikor a báró

egy magyar nyelven szerkesztett nyilatkozatot adott át a kiküldötteknek, melyben alattvalói hódolattal, de egyszersmind férfias nyíltsággal és határozottsággal jelenti ki, hogy gyermekeit a maga vallásában kereszteltetvén meg, abban is fogja őket fölnevelni. Az érdekes, s úgy a báró lelkületére, mint házassági bonyolult ügyére világot vető nyilatkozat egészében a következő:

Declaratio.

„Én királyom parancsolatjára szívem állását eltitkolni nem akarom, tudván azt, hogy ő Felsege mind kegyelmes s mind az egyenességet szerető bíró.

Én gyermekségemtől fogva a reformáta vallásban neveltettem, azt igaznak ismertem, mind Istenemnek, mind szülőimnek erre gyakran megesküdtem, ebben is tartom minden vizsgálatomat, és ettől engem sem élet, sem halál el nem szakaszthat.

Mikor a feleségemet elvettem, bátor felettem igen szerettem, de soha semmi hunyorítást sem tettem 3 magam vallása változtatásáról, sem a gyermekeim kath. vallásban neveltetéséről; sőt arra kötelezte magát feleségem, hogy soha gyermekeinket a maga vallásában nevelni nem kívánja, hanem hogy az apja és anyja házasságunkban gátat ne csináljanak, az előmbe adott írást — melyre is oly praetextus alatt vettenek a szülői reá, hogy csak arra való, hogy a nélkül a főkapellánustól szabadságot nem nyerhetek — nem jószántomból, hanem feleségem könyves kéréseitől és ígéreteitől erőltetve, akkori gondolatom szerint kisebbé characteremet és lelkesméretit megsértetett láttatván lenni egy oly írásnak adása által, melyet teljesíteni sohasem akartam, mintsem azt, a kit magamnál inkább szerettem, s sokszor neki tett esküvésem ellen gyalázattal elhagyván és szerencsétlenné tévén örökösen elveszteni — subscribáltam.

Le is borulok az ő Felsége kegyelmes lábaihoz; esedezem s bízom is, hogy ő Felsége nem fogja kívánni, pokoli gyötrelmeimet, mintha én a szerelemnek vallásomat feláldoztam volna. Szabad ő Felsége jószággal, étellel, s mindazok nélkül örömnestebb elleszek, de bíztat ezen kéresemre az ő Felsége kegyelmessége, bíztat törvényünk, bíztat a régi szokás, mely szerint a gyermekek az apáké szoktak lenni és apjuk vallásában neveltetni; és e szerint magam vallásom szerint való pappal vitetvén véghez a szent keresztséget, gyermekeimet abban is kívánom ő Felsége kegyelmességéből fölnevelni. Signat. Sibó 30 maji 1780 (L. S.). Hadadi 1. b. Wesselényi Miklós m. pr.

Ugyanezen napon kelt a ref. prédikátor Rétyi József nyilatkozata is, melyben elmondja, hogy ő a Mgs 1. báró hadadi Wesselényi Miklós ő nagysága s a helység papja lévén, s úgy értvén ő Nagyságától, hogy az együttvaló egyezés szerint a maga vallásában akarja fölnevelni gyermekeit: a sz. keresztséget véghezvitte. Ő ebben a dologban senkitől meg nem intetett, sem parancsolatot nem tudott, hogy ily szinti dologban teljességgel nem keresztelhet. Miképen volt pedig a nevezett reversalisban tett compositio, máig sem tudja.³⁷

A Gubernium e nyilatkozatokat és a kihallgatási jegyzőkönyvet 1780. szeptember 20-án kelt jelentése mellett terjesztette föl az udvari kancelláriához.

Wesselényi eleinte azt hitte, hogy részére jó opinióval történt a fölterjesztés. így adták elő neki a dolgot. Azonban később nyugtalanodni kezdett s volt is oka rá. Az erdélyi Gubernium intéző fértiai egyáltalában nem olyanok voltak, kikben föltétlenül megbízhatott volna. A lutheránus vallású, de erősen kormánypárti Bruckenthal báró kormányzó, továbbá a guberniumban első székkel és szavazattal bíró erdélyi püspök³⁸ Kollonics László gróf s a jezsuitának készült Józsika Antal³⁹ secretarius mellett Bethlen Gábor, Bethlen Miklós, Bánffy György, Teleki Károly, Bánffy Dénes állottak,

kik apostata voltukhoz méltólag világért el nem szalaszták az alkalmat, hogy érdemet ne kerestek volna elhagyott református egyházuk pusztításában s volt hitfeleik keserítésében. Bő tudomása volt erről Wesselényinek; hiszen éppen szemei előtt vették el unokanővérenek gyermekeit s adták át apjuknak Gyulai József grófnak; tanúja volt, miként zaklatták és sarczolták nagybátyját Dániel István bárót a gr. Mikes Annával összekelésekor adott reversalis meg nem tartásáért;⁴⁰ s széliében beszéltek még, hogy a Mária Terézia által megerősített szerződések ellenére minő példátlan durva erőszakkal rabolták el Barcsai Ágnes grófné egyetlen leányát, Teleki Sámuel gróf menyasszonyát, hurczolták Bécsbe, zárták klostromba, tették pápistává s adták végül feleségül Eszterházi János grófnak.

Az itt fölemlített s még számos más hasonló esetek ismerése, s még inkább pedig tudomására jutása annak, hogy a Gubernium iménti jelentésében az általa elkövetett hibát megtorló szigorú rendszabályoknak alkalmazását ajánlva, aggodóvá tette Wesselényit ügyének kedvező kimeneteleire nézve; s ugyanazért nem is várta összetett kézzel annak eldöntését. Még idejében megbízta az udvarnál való védelmezésével a ref. egyházkerületek bécsi ügyvivőjét Nagy Sámuel; s a mellett, hogy jó emberei jártak-keltek érdekében, ő maga is megkereste levelei által az udvari kancelláriánál levő Teleki Imre grófot, majd Székely Dávid consiliariust, kérvén Őket, hogy igaz ügyében segítséggel lennének. S mint a vizbefuló még a szalmaszálhoz is kapkod: ő is annak bizonyosságára, hogy a gyermekek az atyáké legyenek inkább mbit az anyáké, és vallásban való fölnevelésük őket illesse, appellált a gr. Gyulai József és különösen a gr. Bánffy Dienes példájára, kinek instantiájára Mandate Regio a reformata anyától a leány elvételét s a kath. apa vallásában neveltetett fel Bécsben.⁴¹

Még inkább nyugtalankodni kezdett, midőn hónapok múltak el a nélkül, hogy ügyének miben állására nézve tudomást szerezhetett volna; minélfogva még december

14-én kelt levelében is sürgetve kéré Nagy Sámuel, hogy az erdélyi udvari kancellárián tudakozza meg, miben legyen dolga? referáltatott-e vagy nem? Ha igen: mi ordináltatott? s ha nem: akkor ne sajnáljon a referens Székely Dávid úrnál jelentést tenni az ő szavaival, hogy igaz ügyében szolgálván, különös háládatossággal lenni el nem mulasztja. Általában mindeneket informálni, s ha szükségesnek látja, nevében instantiát beadni el ne mulasztja; Ígérvén, hogy ebbeli fáradságát bizonyosan megjutalmaztatja, melyet vagy vekszel czédulában, vagy ha a posta beveszi, pénzben fel is küld.⁴¹

Hasztalan volt azonban minden forgolódás. Mikorra utóbbi levele Bécsbe eljutott, már akkor rég eltörték feje fölött a pálczát, melyet maga Cserey Farkas adott a királyné kezébe, és pedig oly figyelemre méltó módon, mely híven tanúskodik rideg elfogultsága és nagy befolyása mellett.

Ajándék, összeköttetés és utánjárás ugyanis már-már kivitte, hogy Wesselényi fölmentessék, s Mária Terézia alá is irta a kegyelmi ítéletet. Megtudván ezt az éppen Bécsben tartózkodó Cserey Farkas, sebtiben fölkereste a királyné gyóntató atyját s erősen lelkére köté, adná tudtára ó Felségének, hogy oly ítélet alá írván nevét, melyben az igaz vallás és szent igazság homályosított meg: lelkiismeretet érdeklő dolog abban fejedelmi hatalmával igazítást tenni. A gyóntató atya előterjesztése meghatá szívét a királynénak; tüstént parancsolá Cserey megjelenését, megvilágosítottá magát a dologban s meghallgatása után azonnal utasítá az udvari kancelláriát, hogy Wesselényi dolgában jelentést terjesszen föl.

Az udvari kancellária 1780. okt. 26-án terjesztette föl körülményes és indokolt jelentését a királynéhez, s a maga votumában a következő javaslatokat tette:

„F“. Wesselényi Miklós báró azon cselekedetéért, hogy pápista vallású feleségétől született gyermekeit az általa adott reservális daczára saját vallású miniszterrel kereszteltette meg, s ezáltal mágnáshoz és nemeshez egyáltalán

nem illő módon nemcsak megszegte becsületszavát, hanem a kegyelmes királyi rendeletek semmibevételével közbotrányt is okozott; s ennekfelette vakmerőségében annyira ment, hogy kijelenté azt is, hogy feleségétől ezután születendő gyermekeit is a maga hitre keresztelteti és abban fogja nevelni — a királyné nevében komolyan megpirongattassék s mint kevéssel ezelőtt b. Dániel Istvánnal hasonló esetben és merényletért történt, fizessen 300 aranyat; azonkívül köteles legyen Zsibón a maga költségén egy kath. kápolnát építtetni, azt minden szükségesekkel fölszerelni s az oda rendelő kath. káplán fizetéséről gondoskodni.

2*°. Ha Wesselényi reversálisának ellenére gyermekeit a pápista hitben neveltetni nem akarná: azok tőle elvétve, nagyatyjuk Cserey Farkasnak adassanak át s a rájuk felügyelés az erdélyi róm. kath. püspökre biztassék.

3°. Országszerte újra hirdettessék ki, hogy kath. szülők gyermekeit — ha csak egyik fél követné is a róm. kath. hitet — csakis róm. kath. papnak szabad megkeresztelni, s ő Felsége ezen parancsának megtartására az akatholikusok superintendensei utasíttassanak⁴³.

Ő Felsége az eleibe terjesztett javaslatokat — a 300 darab arany fizetésének kitörlésével — egészen és minden pontjaikra nézve jóváhagyva, a Wesselényit sújtó ítéletet 1780. november 16-án aláírta.⁴⁴.

VI.

A türelmi korszak türelmetlensége.

Mária Terézia az ítélet aláírása után 13 nap múlva, nov. 29-én meghalt. Wesselényi előbb értesült a királyné haláláról, mint az őt sújtó ítéletről, melyet a G-ubernium december 7-én kelt levele kíséretében csak 20-dika táján közölt vele.⁴⁵ II. Józsefnek azonnali trónralépte, melyhez általában nagy remények csatlakoztak Magyarországon, bizalmat öntött Wesselényibe is arra nézve, hogy a szabad-

elvének ismert monarcha alatt az ő házassági ügye is új és kedvező fordulatot fog venni. Úgy érezte, mintha a gondviselés nemtője csillogtatná meg szárnyait benne, hogy új remények felé vezesse az üldözöttet.

E bizalom azonban — mint a tiszavirág élete — nagyon rövid tartamú volt, s helyébe mély elkeseredettség és gyötrő aggodalom lépett. Már maga az ítélet, mely nemesi becsülete, vallási érzülete és apai jogai ellen intézett támadást, erősen sérté a büszke, vallásos és jogaihoz ragaszkodó férfiú szívét; s még inkább bántá vérszemet kapott s közelebb a Kollonics László püspök helyébe lépett túlbuzgó és szigorúan asketa lelkületű Batthyány Ignác gróffal nagyban megerősödött ellenfeleinek fondorkodása, mely ellen védekeznie kellett a nélkül, hogy tudta volna, vajjon győzedelmesen kerül-e ki a küzdelemből, melynél nemtelen fegyvereket sem átalították használni ellenében.

Kémekkel vették ugyanis körül, melyeknek keresésében és találásában a zilahi új pap Zolnay Antal esperes-plébános volt a főmester, a ki az udvarbirót s ezáltal a cselédség egységeit bizalmasaivá tevén, titkon és alattomban — mert így többre lehet menni, mintha mindent kitalálunk — tudósíttatá magát, ha valami rendtlenségek akár a báró körül, akár másutt volnának, ha gyakran megjelenik-e a báróné Udvarhelyre a miséken, ha a báró gondolkodik-e már a zsiói kápolnának csinálásáról s több ezekhez hasonlóról.⁴⁶ Leveleit elfogdosták, úgy hogy kénytelen volt a hozzá küldöttöket néniéhez, Wesselényi Susánnához Válaszúira dirigáltatni, a magáéit pedig s az ügyében Bécsben fáradozóknak szánt ajándékokat, sűrűn osztogatott aranyakat a kolozsvári patikárius közvetítésével ennek bécsi correspondense útján juttatni el az illetők kezébe.⁴⁷ Majd vádakat emeltek ellene, melyek később vagy egészen hamisaknak bizonyultak, vagy pedig csak a látszat szólt Wesselényi ellen, de azért alkalmas eszközül és ürügyül szolgáltak bosszantására és zaklatására.

Az erős ellenféllel szemben nem hiányzottak ugyan

a jóakaró barátok sem: úgy látszik azonban, hogy ezek a biztatás és tanácsadásnál tovább nem tudtak és akartak menni. Az egyetlen, a ki érdekében különösb tevékenységet fejtett ki, s összeköttetései és ismeretsége útján iparkodott védeni és megmenteni, az őt különösen szerető nővér b. Bánffy Györgyné, Wesselényi Susánna volt, a ki bécsi ismerőit gr. Wartenslebent, b. Calisiust, Hadik secretariust, b. Rudnyánszkyt, a nagy magyar gr. Koháry leány Mitrovszki generálnét, Karamelli grófnét, gr. Sztáraynét, gr. Keglevichet, Luzsinszkyt stb. sorba látogatta leveleivel; s általában ő a megbízott és titoknok, ki magához várja az öcsésének szóló leveleket, és a kinek bátran megírhatnak mindent. így tudják meg, hogy az *adversa pars* nemcsak otthon, hanem odafenn is erősen munkálkodik ottani eszközeivel s nem nyugszik, hogy ő Felségét Wesselényi ellen informálják. E hírre, s még inkább pedig, midőn itthon hire terjedt, hogy Batthyány Ignác püspök és Cserey Farkas Bécsbe szándékoznak és ott szállás iránt szorgalmatoskodnak: Wesselényi is oda akar menni, hogy ő Felsége kegyelmességét személyesen nyerje meg, ha lehetne.^{4*} Nem mer azonban csak úgy vaktában neki indulni; többféle aggodalmi vannak, melyek habozóvá teszik, hétről-hétre halogatja az útrakelést s majd el is halasztja és Nagy Sámuel ágenst bízza meg,⁴⁹ „hogy viszont munkálkodjék és szerezzon akár fizetés, akár más érdemes ajándékoknak ígérete mellett oly hathatós eszközöket, kiknek patrocíniumok és segedelmek által neki út nyitassék a felséges császár elébe való menetelre; mivel *pedig feleségét és gyermekeit*, kik még igen kiseddek és a nagyobbik is csak harmadik esztendőben jár, *saját circumstantiaira nézve magától el nem hagyhatja*, hanem szükségképen magával kellett vinnie: járjon végire, vájjon?“. tanácsos és bátor-ságos-e ilyenképen Bécsbe mennie? s ha igen: 2”. siessen-e a fölindulással, hogy itt a késelem veszedelmet ne szüljön, vagy tavaszig várakozhatik?“ Hogy mennyire érezte helyzetének nehéz voltát s aggasztá annak kimenetele, mutatja.

hogy megbízásának jónak látja utána vetni: „Újra vizsgálgom azt, a mit feljebb is írtam, hogy a jó eszközlő patronusok szerzésében az ajándék Ígéretekkel bízvást előállhat az úr akárhol is a szükséges helyeken — kivált paripákkal, mint-hogy Isten kegyelmességéből szép istálló s ménesem van — örömet complaceálok. Azért szükséges olyanoknál kereskedni, a kik ő Felsége előtt nagyobb kedvességben vágyanak. De ezt bízom az úr dexteritásába“.

A Bécsbe való személyes fölmenetelt sem az ágens sem jóakarói nem látták tanácsosnak, hanem a helyett egy, a saját és felesége nevében szerkesztendő folyamodvány beadását javasolták. Wesselényi elfogadta a javaslatot s az itthon fogalmazott folyamodvány, melyben Wesselényi a tőle ravasz módon kicsikart s általa ifjúi gondatlansággal kiadott reversalis alóli feloldatását, s ipa Cserey Farkas csalárd szándéka és fondorkodásai ellen megvédelmeztetését kéri; Cserey Ilona pedig férje állításainak igaz voltát s a reversalishoz tőle álnokul kieroszakolását bizonyítván, elmondja, hogy a báró csakis az ő iránta való szeretetből ígérte gyermekeinek a kath. vallásban neveltetését, mely reversalis, mivel szülői fondorlatainak s őt gonoszul rászédő buzgalmának következtében adatott, valódi és szószerinti kötelezettséget nem foglalt magában — márczius utolján lett felküldve Bécsbe Nagy Sámuelhez átolvasás és megfontolás végett; mely azonban — bár Cserey Ilona mennél hamarabb lebetegülőfélben volt s kívánatos lett volna, ha addig kérésüket megnyerhetik — csak május 21-dikén nyújtott be ő Felségének, mivel Wesselényi tudósíttatni kívánta magát mindarról, hogy lesznek-e Nagy Sámuelnek és a többi megbízottaknak valami fontosabb reflexiói, mind pedig arról, hogy ha már az instantia beadására a kanálisokat kicsinálhatták és megszerezhették, kik által és mi formán akarják azt ő Felségének beadni, hogy hadd kommunikálhassa itten is szükséges embereivel.⁵⁰

Azalatt, míg Wesselényi és felesége kétség és bizonytalanság közt hányatva fáradoztak azon, hogy a reversalis által

fejükre zúdított kemény ítélet és sok baj alól fölszabaduljanak: tekintélyes és befolyásos ellenfeleik már eredményt is vívtak ki, mert az erdélyi udvari kancelláriának 1781. márczius 21-én tartott ülésében Székely Dávid consiliárus, tehát egyike azoknak, kikre Wesselényi támaszkodhatni vélt, a reversalisnak ügyét újra szóba hozta; kinek előterjesztésére az erdélyi Guberniumnak meghagyatott, hogy az 1780. nov. 16-án kelt ítéletnek miként lett végrehajtásáról körülményes és gyors jelentést tegyen. Ugyanakkor hasonlóra lett felhíva a nagyváradai püspökszék is.

A hivatkozott ítéletnek végsoraiban a királyné évenként egyszeri informatio beadását rendelvén el s ennek teljesítését mint főgyámnak az erdélyi püspöknek tevéen kötelességévé: az udvari kancelláriának majdnem időelőtti és egyenesen hozzájuk intézett sürgető kívánata nemcsak meglepte, hanem készületlenül is találta mind a nagyváradai püspökség helynökét, mind a Guberniumot, s mindegyik másként igyekezett annak eleget tenni.

Fáy Ferencz vikárius ápril 2-án kelt illedelmes és hivatalos tisztével mentegetődző levelében egyenesen Wesselényihez fordult, kérvén, hogy tudassa vele, hogy a királyi ítéletben elrendelt, lakóhelyén építendő és kellőleg fölszerelendő kápolnát, s úgyszinte az udvari káplán tartását illetőleg mit tett már vagy mit szándékozik tenni? S fölhívta egyszersmind, hogy e dologban Zolnay Antal zilahi esperessel — mint e végre megbízottjával — tegye magát érintkezésbe, hogy ennek közvetítésével az informatiót mentői előbb megkaphassa és azt a királyi akaratnak megfelelőleg gyorsan fel is küldhesse.⁵¹

A Gubernium ellenben bölcs körültekintéssel kerülő utat választott magának, oda törekedvén, hogy ha Wesselényit gyors engedelmességre nem bírhatja, a mulasztásban bűnösnek egyedül őt valló okmányok álljanak rendelkezésére. Jól tudta ugyan, hogy a báró idáig mit sem tett s a téli zord idő miatt részben nem is tehetett: de azért Donáth Lajos külső Szolnok vármegye alispánját mégis kiküldte

Zsibóra, hogy a helyszínén szemmel-látója legyen a tett intézkedéseknek. S ezenkívül másoknak is alkalmat szolgáltatott, hogy nyilatkozzanak az ügy állására nézve; mire aztán a jelentések egymást érték, melyekből a tényállás rideg feltüntetése és a való eltagadása mellett a vádasodások sem hiányoztak.

Batthyány Ignác püspök 1781. ápril 8-án kelt jelentésében Wesselényi Miklós házának lelki javát szíven hordozó főpásztori buzgóságánál fogva a nevezett bárót „*rászoríttatni*“ kéri, hogy a zsibói kápolnát fölépítvén, azt minden szükségességgel fölszerelje; s mivel gyermekeinek a kath. hitben neveltetését annyira ellenzi, hogy pápista nőcselédet sem akar felesége mellett tűrni: egy ilyen szobaleányt tartson. Végül pedig, mivel a bárónénak újra lebetegedését várják: a születendő gyermeket mással, mint róm. kath. pappal kereszteltetni ne merészelje.

Zolnay Antal esperes azt panaszolta, hogy Wesselényi nemcsak pápista udvari káplánt nem tart, hanem hallomás szerint Zsibón valami bábaasszonyt az odavaló prédikátornak tanácsából és sugallásából nagyon megveretett volna azért, hogy valami gyermeket szükségből megkeresztelt.

Cserey Farkas ápril 16-án azt jelenté, hogy a veje hallomás szerint többek előtt nyilvánította' ugyan a királyi rendelet teljesítésében való kész engedelmségét, de a dolog ennél többre nem ment.

Végül Donáth Lajos alispán ápril 25-én Czigányiban írt jelentésében tudatá, hogy kétszer is járt Zsibón, de a kápolna építésének semmi nyomát nem látta. Minthogy pedig megbízva nem volt, annál fogva a bárónál nem sürgette a dolgot, de azt tenni nem is vélte tanácsosnak.

A Gubernium az utóbbi jelentését be nem várva, ápril 19-én rendeletet bocsátott Wesselényihez, melyben tudtára adja, hogy ellene följelentés történt, hogy az istenben boldogult királyné november 16-án kelt rendeletét nem respectálva, annak nemcsak eleget nem tett, kápolnát nem emeltetett, hanem felesége oldalánál még pápista nő-

cselédet sem szenved meg. Miután pedig az említett rendeletnek betöltését a jelenleg uralkodó Imperátor is sürgeti: annál fogva a Gubernium atyailag és serio inti, hogy alattvalói kötelességére és adott reversalisára emlékezve a czitált kegyelmes rendeletnek eleget tenni és az erdélyi püspök által küldendő házikáplán lakásáról s illendő ellátásáról gondoskodni kötelességének ismerje; s egyszersmind óvakodjék ezután születendő gyermekeit más, mint pápista pap által kereszteltetni meg.⁵⁴

E rendeletre Wesselényi és felesége május 15-én külön-külön levélben küldték meg válaszukat. Cserey Ilona az ő terjedelmes és sok Őszinteséggel teljes német nyelvű levelében visszautasítva a vádat, mintha a férje az ő szolgálatában semmiféle róm. kath. nőcselédet nem akarna megtűrni, kijelenti, hogy egyáltalában nem érti, hómét ered e vád és panasz; mert a hol panasz van, ott panaszosnak is kell lenni. De neki férje ellen semmi panasza nem volt soha és nincs ma sem, mert a rövid négy év óta teljes megelégedésben él azzal és csak egynémely rosszindulatú emberek zavarják hasonló hallatlan vádakkal nyugalmaikat. Igaz, hogy külföldi komornája nincs, de annak sem férje, sem senki más nem, hanem csak ő maga az - oka, a mennyib' en legtöbb idejét hazájában töltvén, az olyasfélékre annyival feleslegesebbnek tartja sokat költeni, mivel szülőitől egyáltalában semmi kapitálist nem tud felmutatni s azt nem is remél; minél fogva kötelességének ismeri, hogy férjének haszontalan költségeket ne okozzon. Ő saját szolgálatára jobbágyaik leányait alkalmazza négy év óta, mert ebben az országban nem lehet sokat válogatni. Egész tisztelettel kéri annál fogva a Guberniumot, hogy ezentúl ne adjon hitelt — bárki mondja is — annak, mintha hasonló panaszok tőle erednének, hanem inkább utasítson vissza minden affélét, hogy a közte és férje közti béke megzavartatva ne legyen. És ha netán gyanú támadna arra nézve, hogy ezeket kényszerítésből írja: kész a Gubernium előtt élőszóval is nyilatkozni.⁵⁵

Wesselényi hasonlóan ellenségei vastag hazugságának nevezi az ellene emelt vádakat, s alázatos és fiúi tisztelettel jelenti ki, hogy ő a kegyelmes dekrétumok ellen egyáltalában nem akar semmit is vakmerően cselekedni; sőt inkább, mint bármely igaz alattvaló, kötelességét teljesíteni igyekezik, s ha a kápolnát még idáig sem építette meg, oka egyedül a téli zordon idő, mely gátolta az építkezést, melyhez immár minden szükségeseket beszerzett. Csak azt kéri tehát úgy ő Felségétől, mint a Guberniumtól, hogy hamis vádolói fondorkodásai ellenében nyújtsanak neki védelmet, hogy a többi alattvalókkal együtt ő is örömmel bebizonyíthassa minden alkalommal úgy ő Felsege iránt való hűségét mint a Gubernium iránti alázatos fiúi tiszteletét.⁵⁴

A higgadt, de férfiasan határozott hangon írt levél arra vall, hogy Wesselényi nem akart egészen kitérni az ítéletnek őt kötelező rendelkezései elől; s hihetjük is, hogy ha mentségeinek elmondása és az alattvalói kötelesség teljesítésének megígérése után békén hagyják s időt engednek neki a nyugodt megfontolásra és cselekvésre: bizonyára meghajlik s legyőzve vallási aggályait, békéjéért és nyugalmaért meghozza lassankint a nehéz áldozatot. Hiszen a kápolna építéséhez minden szükséges anyagot beszerzett már, a mint azt a nála járt Donáth Lajos alispánnak is eléggé értésére adta, de a mit az jelentésében jónak látott elhallgatni; a Guberniumhoz küldött s imént kivonatban közlőit levelében pedig világosan mondja, hogy annak építését munkába venni tovább már nem halasztja. Gyermekeinek róm. kath. pap által való megkereszteltetését illetőleg szintén oly kedvezőnek mondható körülmény adta elő magát, melynél már könnyebben engedhetett volna. Május 20-án ugyanis újabb szülői öröm tanyája lett a zsibói várkastély; a báróné a három fiú után egy leánygyermekkel ajándékozta meg férjét. Tapintatos bánásmóddal mily könnyű lett volna rábírní, hogy a leányt visszaajándékozza anyjának.

De nem engedték, hogy saját szántából engedelmes-

kedjék az ítélet törvénytelen rendelkezéseinek, hanem erőnek erejével akarták arra kényszeríteni. Midőn ő és felesége megírták mentegetődző leveleiket, már akkor a Grubernium rég felküldte a királyi rendeleteknek általuk *megfontolatlanul és átalkodottan semmibe veréséről* a magajelentését a fentnevezetteknek nyilatkozataival együtt az udvari kancelláriához. Ugyanazon napon pedig, melyen levelük kelt, újabb rendeletet bocsátott a báróhoz, melyben neheztelését fejezván ki a kápolnaépítés s káplántartás folytonos halogatása miatt: ismételve inti ő Felsége nevében, hogy *különbeni súlyos büntetés terhe alatt* a rendelet teljesítéséről azonnal gondoskodni el ne mulasztja.⁵⁵ Majd néhány nap múlva — a mentésekre válaszólag — egy kihegyezett tollal írt sértő hangú levélben adja tudtára a bárónak és feleségének, hogy mivel mentéseik, melyeket a mások, állítólag hamis vádaskodása ellenében felhoztak, a királyi kegyelmes rendeletek pontos és tökéletes teljesítése által még mindig nincsenek hitelesítve és igazolva: annál fogva szigorúan és ismételve megintetnek, hogy a magas parancsolatnak úgy a kápolna építését és fölszerelését, mint az abban előírt egyebeket illetőleg kötelességüknek tartásuk annál pontosabban és gyorsabban eleget tenni, mivel a Gubernium, a mint maga a legszorosabban tartja magát a királyi rendeletekhez, éppen oly pontos ügyelettel van arra, hogy azok mindenki s különösen pedig a magasabb rangban levők és annál fogva közbecsültetésre számot tartók által pontosan teljesíttessenek.⁵¹

A folytonos zaklatás s a közben az önérzetét és büszkeségét sértő meghazudtolás s fenyegetés makacscsá tette a különben is nagyon ingerlékeny férfiút. A kápolna építése húzódott tovább, a káplántartás maradt és maradt, s nemcsak újszülött leányát nem volt hajlandó pápista pappal kereszteltetni meg, hanem szó volt arról is, hogy a báróné elhagyja hitét és a reformált vallásra tér.

Az áttérést a fennálló apostata törvény miatt ekkor még nem lett volna tanácsos végrehajtani, s ugyanazért

el is halasztották boldogabb időkre; de Nagy Sámuel ágens tanácsára éppen úgy húzták-halasztották a csecsemő-leányka megkeresztelését is, várván a királyi választ május 21-dikén beadott folyamodványukra. Az pedig késett folyvást. Elmúlt május s majd június hó is a nélkül, hogy vége szakadt volna a bizonytalanságnak, mely annyival kinzőbb volt rájuk nézve, mert az ellenkező párt erősen ostromolta őket az újszülött gyermek miatt, s a keresztelés halogatásából sejtve a báró czélzatát, igyekezett azt megghiúsítani. Bathyány püspök a csecsemő lelkeüdvössége felől aggódva atyailag inté, majd fenyegetve sürgette a bárót és bárónét engedelmeskedésre, a mi újabb levelezésre adott alkalmat. Az új nagyváradai püspök Kollonics László gróf pedig egyenesen Zsibóra küldte a zilahi plébánost, hogy a gyermeket keresztelje meg, de a mit Wesselényi nem engedett meg, azt izenvén a magát bejelentő Zolnay Antalnak, hogy be ne merje tenni lábát az udvarba; minek folytán aztán ez a királyi táblához fordult, elpanaszolva, hogy Wesselényi leánykája mindeddig nincs megkeresztelve, s hivatkozva a Guberniumnak márczius 30. és április 19-én kiadott rendeletére, kérte, hogy a bárónénál — ki még mindig a róm. kath hiten van — közbenjárjon, hogy gyermekének megkeresztelését ne halogassa tovább, hanem azt a kir. rendelet értelmében róm. kath. pappal kereszteltesse meg.⁵⁷

A kir. tábla júl. 5-én tartott üléséből Szabadszállásy György elnök és Hatfaludy Ferencz nótárius által tudatta Wesselényivel, hogy Zolnay Antal megkeresésének — melyet másolatban küld — helyt adván, egyáltalában nem kételkedik, hogy alattvalói hűséggel fogja a felsőbb rendeletekhez tartani magát.⁵⁰

A kir. tábla levelével majdnem egy időben érkezett meg folyamodványukra is a várva-várt válasz, de távolról, sem olyan alakban, mint azt óhajtották, remélték és várták. Ellenségeiknek a trón zsámolyáig érő keze mérget csepegtetett a toll hegyére, melylyel a császári legfensőbb határozat aláíratott.

Az udvari kancellária ugyanis a Guberniumnak kedvezőtlen információja s az ehhez mellékelt terhelő nyilatkozatok alapján, de saját prot. ellenes érzülete és hajlamaitól is hajtva, a császárhoz 1781. május 31-én betérjesztett véleményes jelentésében azon javaslatot tette, hogy Г¹. Wesselényi Miklós báró ama vakmerően sértő és becsmérő állításaiért, melyekkel ipát Cserey Farkast — kit mindig becsületes embernek ismertek — illetve, szigorúan megróvassék. 2st. Nagy Sámuel udvari ágens, mint a folyamodvány beadója, az agentiatól leendő elmozdítottas terhe alatt megintessék, hogy többé olyas irományt az udvarhoz beadni ne merészljen 3. Mária Terézia intézménye minden pontjaira nézve fentartassék s Wesselényi azoknak utolsó betűig teljesítésére szoríttassék.

Mint nagyon jellemző s szomorúan érdekes dolgot említem, hogy a kancellária a maga javaslatában nem habozott és átallotta az 1780. nov. 16-án kelt kir. leiratban foglalt rendszabályok *szükséges voltát a történelem meghamisításával, a róm. kath. egyháznak a nemzeti prot. fejedelmek alatti állítólagos elnyomásával indokolni s támogatni.* Dicső egyedül idvezítő egyház, melyet csakis ilyen eszközökkel lehetett újra fölemelni! S egyszersmind hogy a maga érveinek nagyobb súlyt adjon — azon nevezetes vallomást is tette, hogy „az utóbbi 40 év alatt oly tömegesen fogadták el a pápista hitet, hogy *az egészen kálvinista Wesselényi-családon kívül* alig lehetne találni Erdélyországban más családot, melynek pápista vallású tagjai ne volnának“.⁵⁹ Súlyos vád akart ez lenni, de örök dicsőretére szolgál a Wesselényi-családnak, hogy — mint Verestói György mondja — „a Jobbal együtt *minden világi Privatumánál* vallását s az *Istene dicsőségét feljebb becsüllötte.* Ezért szerette Istenét s vallását oly állhatatos szeretettel, hogy híjába vitte volna fel ama szemtelen kisértő, az ördög, e világ szerelmének magas hegyére; híjába igyekezte volna minden fenyegetéseivel is Istenének, Jesusának szeretetétől elszakasztani“.⁶⁰

Az udvari kancellária által a maga módja szerint

alaposan informált II. József elfogadta az eleibe terjesztett javaslatot s legfensőbb határozatát e szavakkal írta alá: „*In unó, alteroque CanceUariae opinionem approbo*” Ennek következtében aztán Wesselényiék folyamodványa 1781. júl. 4-én kelt következő hátirattal küldetett vissza: „*A báró sértő és méltatlan előadásának hely nem adatik: s mivel ő Felsége a kiadott királyi resolútiókhöz szilárdan és kegyelmesen ragaszkodik: annálfogva a kérelmezőnek meghagyatik, hogy minden további ellenszegülés nélkül tartozó engedelmességgel szófogadjon azoknak*“.⁶¹

A reményében keserűen csalódott Wesselényi nem fogadott szót, hanem nyomban ezután saját prédikátorával megkereszteltette leánykáját, ki a keresztségben nagyanyja után *Polyxena* nevet nyert. Ámde e tétivel csak olajat öntött az úgy is lobogó tűzre, melynek csapkodó lángja végre is engedni kényszerítő a kemény lelkű embert. Batthyány Ignác püspök addig járt-kelt itthon és Bécsben, míg végre is kivitte, hogy Wesselényi kénytelen volt megengedni az 1781-diki nagyszzebeni országgyűlés alatt, hogy *leánya utólagosan pápista pap által is megkereszteltessék*:⁶² majd szeptember hó végén Cserey Ilona udvari káplánja Komáromi Dávid minorita is bevonult Zsibóra, kinek a báró rendelt ugyan szállást, de nem az udvarban, hanem a helységben, s élelmét is pénzben adatta ki.

VII.

Cserey Ilonának az evang. ref. vallásra térése s következményei.

A kényszerült meghódolás után egy időre lecsöndesült a vihar. Wesselényiére nyugodtabb napok virradtak, sőt úgy látszott, hogy egészen kiderül családi életük ege, a midőn II. József császár november 8-án Erdélyre nézve is közzétette október 21-én kiadott türelmi rendeletét, a melyben előrebocsátván, hogy a lelkiismereteket kénysze-

riteni a legigazságtalanabb s ártalmasabb dolog, a keresztyéni szeretet szülte kölcsönös türelemből ellenben mind az egyházra, mind magára a vallásra nézve is csak haszon áradhat: megengedő a rém. kath. vallásról az evangéliumira való áttérést, a térítvényeket — reversales — pedig a vegyes-házasságoknál megszüntető, szabatosan kimondván, hogy ha az apa akatholikus, csak a fiúgyermek kövesse az apa vallását. Ezen engedmények folytán nagy számmal történtek a prot. egyházba áttérések, s még számosabban a visszatérések azok részéről, kiket erőszak terelt a róm. kath. egyházba.

A türelmi rendelet kiadása után Cserey Ilona is, ki a fentebbiekben rajzolt s irányukban szertelenül gyakorolt sújtó rendszabályok miatt teljesen elidegenedett attól az egyháztól, mely a maga emelése okáért oly méltatlan és erőszakosan kényszerítő eszközökhöz nyúlni nem átalott, elhatározta, hogy átlép a reform, egyházba, a mit már előbb is rég óhajtott volna tenni, de az azt tiltó fensőbb rendeletek miatt tenni nem merészelt.

Szándékát az 1782-dik év április 11-én hajtotta végre. Ekkor magához hivatván *Rétyi József* prédikátort s eddigi udvari káplánját *Komáromi Dávidot*, valamint két más világi tanút, ú. m. *Viski Pál* és *Gergely László* megyei táblabírákat: ezeknek és udvarnépének jelenlétében nyilvánította, hogy „senkinek sem kényszerítéséből vagy javaslatából, hanem tulajdon lelkiismeretének sugallásából, meggyőztetvén a reform, vallásnak szent, igaz és a szentírásón fundált mivoltáról, úgy arról is, hogy abban az hitnek minden ágazati, a Krisztustól fundált apostoli vallással megegyeznének: jövendőben a helv. Confession levő ref. vallás követője, megtartója kíván lenni“⁶³. Mely ünnepélyes és sajátkezüleg írt hitvallását a tanúk kezébe adván, az úri szent vacsorát a szokásos szertartással fölvette, magát a zsiibói ref. prédikátornak ajánlotta, hogy „annakutánna nem mást, mint az helv. confession levő vallást választja maga hitének s vallásának fundamentomául, és annak papjait maga papjainak és tanítóinak ismeri“⁶³.

Cserey Ilona még ugyanazon napon értesítő édesatyjárát rég föltett szándéka végrehajtásáról, elmondva leveleiben, hogy útat nyitván a tolerantiáról való királyi rendeletek, az általa Isten beszédével megegyezőnek talált reformált vallást választotta, melyben élni s halni kíván,*¹⁴ s megdölgdolván, hogy ebben a részben az ember szülgőinek is nem kedvezhet: alázatosan instál, hogy atyai és anyai sziveket el ne vonják tőle.⁰⁵

Mint gondolni is lehet, leányuk lépése egészen fölháborítá Csereyékét. A tanácsos úr már a következő napon Krasznáról küldött levelében elkeseredve hányja szemére igen vétkes és példátlanul botránkozató hálátlanságát; s végül fenyegeti: „A tolerancia nem reád szól s úgy cselekedjél, hogyha ehhez való biztodban atyai áldásomnak gyümölcse nélkül maradsz, és egyéb kedvetlenségek is mind a mi akaratumkkal, mind magad kötelességgel ellenkező tettetted követni fogják: magadnak és tanácslóidnak tulajdonítsd“?^{*5} Nem érte azonban be a leánya fülébe zúgott fenyegetéssel, hanem sietett elpanaszolni a dolgot Batthyány Ignác erdélyi s Kollonics László nagyváradi püspököknek, s *leányának a róm. kath. egyháztól elszakadását oly fájdalommal nyilvánítván, mintha annak csak halálát sirathatná:* kérte őket, hogyha még lehet, mentsék meg annak lelkét az örök kárhozattól; gyermekeit pedig, a kik most már kétszeres veszedelemben forognak, tőle elvételvén, az ő gyámságra alá adni el ne mulasszák.

Nem kellett őket nagyon kérni. Wesselényinének reform, vallásra térése az egész országban, jelesen a kormánykörökben is nagy figyelmet gerjesztett, s úgy a két püspöknek, mint az államhatalomnak rosszasását vonva maga után, míg amazoknak hitbuzgó tevékenységük gyakorlására új tért nyitott, emezt az üldözésnek fokozott mértékben folytatására tüzelte.

Batthyány Ignác püspök ápril 19-dikén Nagyszzebenből külön-külön levelet intézett Wesselényi Miklóshoz és feleségéhez, melyekben részint fenyegető, részint elég sértő,

sőt goromba szavakban fejezte ki főpásztori aggodalmait. A bárónétól kérde: „Miben volt a róm. kath. hit a Méltóságos asszonyhoz mint leányához oly mostoha, hogy azt ily *szemtelenül* elhagyni nem sajnálja s ily *gyalázatosan* megtagadni nem áttolja? Ha lelkét örökkévaló veszedelemnek kockájára kitenni nem irtózik s ezen szándékában megmaradni kíván: én a Méltóságos asszony, mint édesanyja ellen rúgódozó gyermeket minden illendő módokkal engedelmességre hajtani kénytelenítetem stb. “ A Wesselényinek szóló levélben hasonló hangon és fenyegetések közt írja, hogy „miután bárónéjának lelkét nagy veszélyben látja lenni, azért semmit el nem mulat, annak szándékát — ha véghez vitte volna is — megfordítani, mely *dolognak a báró a császár előtt kárát és gyalázatát fogja tapasztalni** stb.

Kollonics László püspök pedig, mihelyt értesült, hogy Cserey Ilona most már Kálvin tévtanait vallja, e felette rossz példából eredhető nagy kár meggátlásáért Zolnay Antal esperes-plébánust és a szilágy-Somlyói minoriták pater-praesidentét azon megbízással küldötte Zsibóra, hogy a bárónét előbbi hitére visszatéríteni kísértsék meg. A nevezettek el is mentek a „zsibói expedióra“; Wesselényi szívesen látta őket, *jól ettek és ittak*, majd nejehez is bebocsátotta, ki azonban nem sokat vitatkozott velük, s a maga vallása igazságáról való meggyőződésének kijelentése után elbocsátotta őket.

Batthyány püspök fenyegető levelei s a lelkiatyák Zsibóra kiszállása mitsem eredményezvén, a két püspök az udvari kancelláriánál emelt panaszt, melyben Cserey Ilonának a róm. kath. egyháztól nyilván eltérését s általa Kálvin tanainak elfogadását mint felette gyászos esetet siratván: kéri, hogy egyfelől Wesselényinek, ki neje szívéből az igaz vallást gyökerestől kitépni igyekezett, szigorú elbánás alá fogását; másfelől Cserey Ilonának hat heti oktatás végett a nagyszebeni apácza-zárdába küldetését, végül pedig gyermekeiknek tőlök elvételését és a róm. kath. hitben való neveltetésük végett nagyatyjuk gyámsága alá adatását elrendelni kegyeskedjék.

A püspökök panasza a legkedvezőbb időpontban jutott a trón számolyához, s maga a báró egyengette meg az utat kérelmük gyors teljesüléséhez. Épen ezen időtájban történt ugyanis, hogy túlságokban csapongó természete oly műveletre ragadá, mely egészen felzúdította a bécsi udvart, s a mely később igen alkalmas ürügyl és eszközüül szolgálta arra nézve, hogy a lovagias modora, rendületlen személyes bátorsága és II. József önkényes intézkedései ellenében sűrűn történő lelkes felszólalásai által a tétlenség és elpuhultság ama szomorú korszakában nemzetére ébresztőleg ható Wesselényit megalázzák s — ha lehetséges — megtörik. ,

Az érintett művelet a *gorbói* hadjárat volt, egy csekély okokból származó, de nagyon szomorú következményű esemény.

Wesselényi ugyanis a közel Görbén lakó szomszéd-barátjától, Haller János gróftól drága pénzen megvett egy elhíresült mén-lovat; alig nyolcz napra azonban betegség ütött ki rajta, s tudomásra jutott az is, hogy a lovat már Gorbón is hibásnak tudták. A ménésének tisztaságára és hírnevére felette féltékeny, s minden alacsony tettől irtózó Wesselényit erősen bántá barátjának piszkos cselekedete, de kitörésre mindég hajlandó indulatán uralkodva, ezúttal még megelégedett a baj átizenésével. Történt azonban kevés idő múlva, hogy Haller szolgálatába vette a helyét hír nélkül elhagyó zsiói lovászmestert, majd ismét egy onnan megszökött lovászt fogadott fel. Wesselényi értesülvén a dologról, Gorbóra küldött íródeákja által visszakövetelte lovását és a külföldről költségesen szerzett lovászmestert. Haller a lovászt — ki a báró jobbagya volt — kézbe is adta, de a lovászmestert csak az ügyében tartandó úriszék után akarta visszaküldeni. A következő éjjelen a lovászmester megszökött s midőn reggel Wesselényi íródeákja újra megjelent, Haller azzal fogadta, hogy kívánságát nincs hatalmában teljesíteni.

Wesselényi nem adott hitelt az izenetnek s bosszúságában rögtön beparancsolván zsiói uradalma falvaiból

a jobbágyokat, másnap 1781. okt. 16-án Gorbóra indult, hogy a lovászmestert kézrekerítse, lovagiatlan barátját pedig a vezetéken vitt beteg ménre ültetve Zsibóra lovagoltassa és ott megvendégelvén, barátságosan haza ereszsze.⁶⁷

Az egész tény tehát ártani nem akaró bosszúállás, csak nagyúri tréfa akart lenni. így fogta fel kezdetben a dolgot maga a kormányzék is, mert az elrendelt perbefogást mellőzve, gróf Kemény Farkast küldte ki, hogy az összekoczkodott szomszédokat békéltesse ki;⁶⁸ s ugyanazt következtethetni abból is, hogy Wesselényi és Haller a hadjáratot megelőzőleg a legjobb barátságban éltek s a kufsteini szenvedés után szintén tovább folyt köztük a jó barátság egészen Haller haláláig.

De Wesselényi tette nem is volt épen példátlan eset. Nem egy, de száz példát tudnék felsorolni Mária Terézia uralkodásának még későbbi éveiből is arra nézve, hogy egy neki vadult megyei alispán, fanatikus főúr vagy püspöki vikárius az általa fanatizált és felhajtott falvak népével miként rohant az ártatlan prot. községre, hogy elűzze prédikátorát s tanítóját, elvegye vagy lerombolja templomát. Sőt még József császár alatt is elégszer megtörtént, hogy az apostatákra s apostata szülőknek prot. vallásban maradt gyermekeire vadászó pópista esperesek, papok és barátok a legádázabb dühvel ostromolták meg a prot. falut. Nem egyszer vér is folyt, s az ezek miatti sok keserű panasz egymást érte a megyéknél, a császárnál, de minden vigasztalás nélkül. Az erőszaktevőkön nem állt bosszút senki, soha!

Wesselényinek azonban, bár „Isten úgy segéljen“ esküvéssel fogadta, hogy a támadással nincs czélja Hallernek ártani, hanem csak a lovászt hazavinni, keservesen lakolnia kellett azért, a mit nem gonosz szándékból, hanem csakis oktanul cselekedett, és már mindjárt kezdetben tapasztalnia, hogy a Bécsben személye kánt táplált ellenszenv valóságos haraggá változott.

II. József a Bécsbe illant Haller szép neje által, kinek az udvarnál nagy tekintélye volt, értesült a dologról. A női

ajkáról hangzó panasz megtette a maga hatását; mert midőn nyomban ezután — május 8-dikán — az udvari kancellária a püspökök panaszos ügyében beterjesztette a maga — Wesselényiére nézve épen nem kedvező — véleményes jelentését: a császár rögtön és minden pontjaiban jóváhagyta azt, s május 15-dikén, majd 22-dikén kelt leirataiban ismételve a legszigorúbban parancsolta a Gruberniumnak, hogy a rakoncátlan Wesselényit pörbe fogja, vele mint engedetlenül bánjon el s általa az 1780. november 16-diki ítélet minden pontjait végrehajtsa;

Cserey Ilonát a hat heti oktatás kiállása végett a nagyzebeni zárdába utasítsa, és ha önként menni nem akarna, a közép-szolnokmegyei folytonos tábla által arra törvényesen is rászoríttassék; s végre a Wesselényi gyermekek szülőiktől elvételvé, Cserey Farkas kezébe adassanak.

Mielőtt azonban ezen emberietlen s a legszentebb érzelmeken keresztül-kasul gázoló rendelet végrehajtására került volna a sor, egy még fensőbb s a császári magas akaratot egyetlen tollvonással keresztülhúzó hatalom lépett közbe s intézkedett gyorsan és ellenállhatlanul; talán intésül a gyarló földi embereknek, hogy önző czélokért s kétséges értékű érdekekért rajongva ne akarjanak uralkodni ott, hol a lelkek ura magának tartotta fenn az uralkodást — a lelkek világában. A zsigárdi várkastélyba ismételve kopogtatott a halál angyala, hogy ne legyen meg az emberek akarata. Előbb — május 7-én — a legkisebb fiút AcZámot, majd néhány nap múlva — május 24-én — az elsőszülöttet *Istvánt* vette magához, s a középsőt is fojtogatni kezdé. hogy keserves jajjaival felköltse az emberek lelkiismeretét, s itt könyörületet, amott kegyelmet eszközöljön.

De még a halál sem volt képes a maga megrázó hatalmával jótékonyan hatni az elvadult szivekre, elvakult lelkekre, mert a szegény szülőknek a minden áron üdvözíteni akaró egyház nevében és nagyobb dicsőségére még csak azt sem engedték meg, hogy csendesen kisírhassák magukat gyermekeik sírja fölött.

Wesselényi ugyanis a maga prédikátorával temetttévén el kicsiny halottjait Batthyány püspök a bárónak a felsőbb rendeletek kijátszásában tanúsított ezen vakmerőségét június 13-án följelenté az udvarnál, s azért őt magát megfenyíttetni, az ő Felsége legszentebb törvényét vakmerően megszegő zsigóói prédikátornak pedig hivatala továbbfolytatásától eltiltását kéré. Az udvartól július 3-dikán ezen ügyben leküldött dekrétum ő Felsége nevében mind a bárónak, mind a prédikátornak komolyan való megpirongattatását rendelte el; de egyszersmind szigorú felelősség terhe alatt meghagyá azt is, hogy Wesselényitől még életben levő gyermekei *haladéktalanul* elvétetvén, azok Cserey Farkasnak adassanak át, a báróné pedig mint *apostata* a hat heti oktatás végett *azonnal* klastromba zárassák.

Képzeltetni, hogy a szigorúan hangzó rendelet minő mély levertséget támasztott a zsigóói kastélynak a nélkül is keserűséggel telt lakóiban; de nem kis gondot okozott az magában a Guberniumban is, melynek hivatalnokai jobbára még ugyanazok valának, kik Mária Terézia alatt minden kegyelmi és pótdíjak daczára is megszokták a hanyag, legalább kényelmes eljárást. Erezték, hogy ezúttal már nem búvhatnak ki a rendelet végrehajtása alól: de egyszersmind nagyon megfontolandónak találták, hogy miként oldják meg a több tekintetben kényes természetű feladatot.

Míg a Gubernium e fölött tépelődött: Wesselényiék időt nem veszítve, siettek elfordítani magukról a keserű sorsot. Július 9-én már a császár kezében volt a folyamodvány, melyben a türelmi rendelet nekik kedvező pontjaira hivatkozva kéri az álnokul kicsikart reversálisnak érvényen kívül helyezését s a hat heti oktatás alól *kegyelmeből* fölmentetést. - -

Kínos nyugtalanság közt várta az eredményt nemcsak a családi boldogságában erősen fenyegetett Wesselényi-pár, hanem a folyamodvány benyújtásáról tudomással bíró Gubernium is, mely a törvénytelen rendeletek végrehajtásában

tanúsított nagy szolgálai készsége mellett is tartózkodott ezúttal elkövetni az erőszakot, mely a változott viszonyok közt úgy is erősen hullámozó kedélyeket még inkább fölrázta volna. A királyi válasz azonban hétről-hétre késett, s végre is a Gubernium a rendelet végrehajtását tovább halaszthatónak nem tartván, augusztus hó közepén Baló Antal és Túry Sámuel kir. táblai ülnököket küldte ki, hogy hacsak lehet szép szerével, de mindenesetre hajtsák végre a felsőbb rendeletet. A kir. biztosok augusztus 19-dikén jelentek meg Zsibón. Ámde kemény dió volt az, melynek feltérésével megbíztattak. Elvenni Wesselényitől a halál által megkímélt, de beteges gyermekeit, hogy azok pápistákká tétessenek, elszakítani tőle szintén betegeskedő s áldott állapotban levő feleségét és azt zárdába hurczolni: oly feladat volt, melyet könnyebb volt elrendelni, mint végrehajtani. Donáth Lajos dobokamegyei alispán, midőn a Gubernium megbízásából Zsibón járt, még azt sem vélte tanácsosnak, hogy a kápolna építését megsürgesse.

Wesselényi Miklós 1780. május 30-dikán kelt s a királynéhoz fölterjesztett nyilatkozatában határozottan kijelenté, hogy készebb megválni vagyonától, életétől, hogysem gyermekeit pápistákká tétetni engedje. S valóban, hat éven át ma is bámulatot érdemlő türelemmel, erélylyel és kitartással folytatott ellentállása után alig lehetett mást várni, mint hogy bezárja kapuit a biztosok előtt s minden módjában levő eszközökkel igyekezik meggátolni nevének és gyermekeinek a zsibói kastélyból elhurczolását.

Nemis lett volna példátlan eset. El is mondok a sok közül egy épen idevágót, a mely egyúttal egész irtozatoságában feltünteteti, hogy az udvari kancelláriának nemzeti prot. fejedelmei által alányomott egyedül üdvözítő egyházat minő lelketlenséggel, aljas eszközökkel és módon lehetett csak és akarták újra fölemelni.

1768. június 17-dikén rendelet ment a királyi kabinetből Bécsből Bajtay Antal báró erdélyi püspökhöz, hogy gróf Bánffy Ágnest, az apostata Bánffy Dénes leányát kérje

el ref. vallású anyjától s vitesse egy pozsonyi róm. kath. nevelőintézetbe; arra az esetre pedig, ha önként nem adná oda: gr. Hadik András erdélyi katonai főparancsnok adjon katonákat. A püspök Bethlen Miklós grófort és feleségét egy kormányzói hivatalnok és 175 huszár kíséretében küldte Mező-Örményesre, hol a grófné Barcsay Ágnes orvosi rendeletből tartózkodott leányával. Értesülvén ez a közelgő támadásról, menekülni próbált, de erőszakkal visszahurczolták kastélyába s ott átnyújtották neki b. Bajtay Antal püspök levelét, melyben az értesíté, hogy leányát a királyné parancsára át kell adnia, hogy illő neveltetéséről gondoskodva legyen. A grófné a királyi parancs felmutatását kívánta, kijelentvén, hogy a püspök levelére leányát ki nem adja, inkább ezer darabra konczolják. De Bethlen Miklós nem mutatta elő a királyi parancsot, hanem a helyett egy iratot tett a grófné elé, mely szerint kötelezi magát, leányát Bécsbe szállítani s az ő Felségéhez való minden további folyamodásról letenni. Bánffyné ez iratot elvetette. Ekkor gr. Bethlen Miklós dühösen felugrott székéről, mondván: „más parancsot fogok tüstént felmutatni”, és a katonatisztekkel elhagyta a szobát. Bánffyné használni akarva az alkalmat, leányával és nőcselédeivel elrejtőzött. De alig történt ez meg, a huszárok a kastélyba rohantak, s szobáról-szobára rontva a kárpitokat letépték, a bútorokat felforgatták, az ágyakat összeszurkálták. Végre rátaláltak a rejtékelyre, fegyverrel vagdalták szét annak ajtaját, s midőn betörtek: egyik katonatiszt karddal támadta meg a vele szembeszálló szegény grófnőt s durván tépte ki a félelmében reszkető leányt kétségbeesetten védő anyja karjai közül. Barcsay Ágnes egy tolikéssel vette üzöbe a leányát rabló tisztet s azt erősen meg is sebesítette. De hasztalan volt a gyenge nő ellentállása és küzdelme. Bethlen Miklósék kocsija készen állott a kastély előtt; a tiszt beadta az elalélt leányt, a dicső tettet végrehajtó hősök lóra kaptak s a püspöki poroszló kocsija után elvágattak.⁶⁹

A mikor egy beteges és púpos hátú nyomorék anya

ekként szállott szembe a gyermekét elrabolni akarókkal s azt csak a legdurvább erőszak ragadhatta ki karjai közül: egyáltalában nem lett volna csodálandó, ha az erős férfi a barlangjában fölzavart oroszlánként riad föl és éles karmokkal veri vissza támadóit.

Azonban mindez nem történt. Az a Wesselényi Miklós, *leiben* — Kövály László szerint — *az óriási testi erő végtelen lelki erővel, a polgári erény zabolázhatlan indulatoskodással párosulva, a nyers lovagkor jellemeként állott korában: békén beereszti udvarába a biztosokat, kik legdrágább kincseitől akarják megfosztani; s az az ellentmondást nem tűrő, vad, bosszúálló természet, melynek szelidíthetlen vadsága* — mint Kemény Zsigmond beszéli — *egész környezetét, még nejét is sujtá, s kinek udvarán felfegyverzett cselédek jártak föl s alá: kitörő erőszak helyett a hazai törvények és természeti jogok alapjára állva védelmezi nejét és gyermekeit a kir. biztosok kiküldetése ellen, s a családi rozsdás ágyúk dörögve megszólaltatása helyett egy alázatosan könyörgő folyamodványt szerkesztett, melyben Cserey Ilona az édesanyai elkeseredett szív hangján esedezik, hogy a koronás emberbarát legyen *kegyelmes* s egy álnokul kicsikart és jóhiszeműleg adott okmány alapján ne vétesse el tőle kicsiny nyavalyás gyermekeit s ne foszsa meg azokat az anyai hű gondviseléstől, mely nélkül a fészekből idő előtt kivett madárfiakként pusztulhatnak el; de legyen *igazságos* is s egy reá nem alkalmazható kir. intézmény erejével ne szakítsa el őt családjától és ne vetesse alá a lelki tortúrának, mely a test halálát is okozhatja.*⁷⁰

A kormány széki biztosok a báró és felesége újabb érvei, indokai és kéréseire elálltak az executiótól s egyszersmind átvették a jelenlétükben szerkesztett folyamodványt, melyet aztán a Gubernium ő Felségéhez szeptember 10-dikén föl is terjesztett. De bár a Gubernium a maga fölterjesztésében hangoztatta is, hogy a május 22-diki rendeletben a róm. kath. hittől azt megelőzőleg elszakadtakra nézve semmi rendelkezés nem foglaltatik, s ekként legalább indí-

recte elismerte Cserey Ilona azon állításának igaz voltát, hogy áttérése 1782. április 11-én, tehát a májusi leiratot több hetekkel megelőzőleg történvén, a hat heti oktatást az utáni elrendelő kir. intézmény reá nem alkalmazható: az udvari kancellária mégis október 2-dikán ezen ügyben a kormányzókhoz intézett rendeletben a császár nevében parancsolta, hogy *„mindazokra nézve, a kik a május 22-diki királyi leirat előtt a rom. kath. hittől elszakadtak, azon kir. rendelet pontosan megtartassák, Cserey Ilonára nézve pedig haladék nélkül végrehajthassák.”*⁷¹

Cserey Ilona annálfogva október 15-dikén még harmadik folyamodványt is menesztett *egyenesen* a császárhoz, melyben előrebocsátván, hogy nem kétli, miszerint a június 9-dikén és legközelebb beterjesztett folyamodványában előadott érvek és indokok, melyek a kormányzói biztosokat is az executio abbahagyására bírták, már magukban is elégségesek volnának egy Souverain előtt, ki atyja alattvalóinak, s a türelem s engedékenység leikével akar uralkodni, kéréseinek kegyelemből megadására; mivel azonban az ő körülményei egészen különszerűek, ellenségei pedig nem kiméinek semmi fáradságot, hogy őt és ártatlan gyermekeit örökre szerencsétlenekké tegyék: annálfogva most már a négy bevett vallás szabadságát és egyenlőségét biztosító hazai törvényekre támaszkodva és hivatkozva esedezik a Monarcha előtt a további zaklatások és igazságtalan üldözések beszüntetéséért.⁷²

Hasztalan volt ez utolsó kísérlet is. A folyamodvány már 8 nap múlva — október 23-án — ezen ridegen és véglegesen visszautasító háttirattal küldetett vissza az udvari kancelláriától: „ügy a gubernium útján, mint a kibocsátott resolútiók által már több ízben tudtára adatott a kérvényezőnek, hogy kérésének a királyi szabályrendeletek ellenére eleget tenni nem lehet. Annálfogva a folyó évi május hó 22. és október hó 2-ikán a királyi guberniumhoz leküldött rendeleteknek teljesítése azon komoly intéssel hagyatik meg, hogy azoknak *minden további halogatás és vonogatás nélkül*

elég tétessék s e tárgyban többé semmiféle instantia el nem fogadtatik“.

Tehát a türelem és engedékenység leikével uralkodni akaró császár Cserey Ilonára nézve — midőn őt sújtó rendeletének visszaható erejét is kimondotta — sem a jogot nem akarta elismerni, sem könyörületességet s még királyi kegyelmet sem gyakorolt.

Ne csudálkozzunk rajta. II. Józsefet, ki oly sokat tartott hírnevére a nagy világban, s egy felvilágosodott, szabadelvű, igazságos fejedelem címét különösen igényelte, a vallás dolgában épen nem mondhatni igazán szabadelvűnek. Igaz, hogy ellensége volt a vakhitnek, a középkor sötétségeiből leszármazott balfogalmaknak; mindazáltal vakbuzgó családja vallási tradíciónak nyűgeiből nem tudott egészen kibontakozni és annyira emelkedni, hogy a különböző vallásfelekezetek egymás iránti viszonyait a teljes egyenlőség alapjára fektette volna. Ő nem egyedül a polgárt, hanem az egyik vagy másik hitfelekezetnek tagjait is tekinté alattvalóiban s a vallás különfélesége szerint “ a jogot és igazságot is külön mértékkel osztogatá nekik. Bár némi előítéleteket, babonás szokásokat eltiltott s Róma befolyását politikai czélokból korlátozta: de a róm. kath. vallást ő is még egyedül idvezítőnek hitte s uralkodó statusvallásnak nevezte; míg a protestánsoknak a törvényben biztosított szabadság és jogegyenlőség helyett csak némi hiányos s a hatalmasok szeszélyétől függő türelmet engedélyezett. Előszertetéről a róm. kath. vallás iránt elég tanúságot tesznek ama rendeletéi is, melyeket a hitváltoztatás tárgyában kibocsátott, s melyek egyszersmind azt is világosságba helyezik, mennyire különböző mértékkel élt a különböző vallásunkkal szemben. A róm. kath. egyházba térést némi formaságok mellett még a kiskorúaknak is megengedte; ellenben az e vallásból kitérők gyermekeit nagykorúságukig a róm. kath. vallásban neveltetni, magukat az áttérőket pedig az áttérés megnehezítése végett valamely kolostorban vagy más alkalmas helyen, a róm. kath. vallás-

ban való hat heti oktatás alá vettetni parancsolá.⁷³ (Horváth Mihály: Magyarország tört. VII., 496. 1.)

S ezekben találhatjuk fel magyarázatát ama rideg, s a jog és igazság, sőt még a szigorúság határain is túllépő keménységnek, melyet II. József Cserey Ilona iránt is a kérelhetlenségig mutatott, s mely alatt annak végre is meg kellett hajolni.

VIII.

Cserey Ilona, mint a türelmi korszak vértanúja.

A maga is beteges szegény anya apró gyermekeit betegen hagyva, december elején, téli zordon időben tette meg a hosszú és nehéz utat Zsibótól Nagyszebenig, s előrehaladt terhes állapotára való tekintetből kint a városban magánháznál szállott meg és ott is akart maradni. Hogy kívánságát elérhesse, erre nézve mindent megtett, a mit tehetett. De bár a „*Krisztus kinszenvedésére** kérte a Guberniumot, hogy tekintettel terhes és igen nyavalyás állapotára, némi könnyebbségeket engedélyezzen számára, jelesen pedig “ a klostrombán lakástól — a melytől való irtózását határozottan kijelentette — mentessék föl s így az oktatás saját szállásán egy pápista és kálvinista kormányzékai biztos előtt történjék: ebben mégis célját el nem érte, s még csak azt sem nyerhette meg, hogy kedves sógornéja Wesselényi Susánna hozzá bocsáttassák. Éppen ily eredménytelen volt Batthyány püspökhöz intézett kérése is. A helv. hitvallásra térése miatt a legfőbb fokig dühös egyházfő nemcsak nem engedélyezte kívánságát, hanem még acsarkodva fenyegette, hogy ellene mint apostata ellen kemény eszközöket fog használni, s ha önként nem megy, erőszakkal hurczoltatja a klostromba.

A fenyegetésen megrémült s gyermekei betegsége miatt halálos aggodalmak közt levő szegény nő december 21-én magához a császárhoz fordult s elpanaszolván a Guberniumnál hasztalan fáradozását és a püspök által rettegte-

tését: esedezett, hogy könyörüljön rajta s engedje meg a saját lakásán való tanulást.⁷⁴

Közel egy hónapig kínoztattott már ekképen, míg végre megérkezett Bécsből a válasz. Főkivánsága nem adatott ugyan meg, de a püspök utasított, hogy a klostrombán tartózkodás fogság színét legkevésbé se viselje; neki pedig megengedett, hogy saját férfit és nőcselédjei legyenek körülötte; férje néha meglátogathassa s terhes voltára való tekintetből olykor-olykor a klostromból kimehessen.

Így aztán az 1783-dik év január első hetében beköltözött az Orsolya-szűzek nagyszebeni zárdájába. Irtózáttal lépett a komor-magány hajlékába, s hogy ottani tartózkodása annál gyötrelmesebb legyen, gondoskodott róla sötét végzete. Itt értesült apjának Cserey Farkasnak december 9-én, s betegen otthon hagyott egyetlen fiának, Ferencinek decz. 21-én történt haláláról.

Képzelmét iszonyú kedélyállapotát a lelkileg már eddig is agyongyöttrött szegény nőnek, ki családjától elszakítva, idegen helyen, iránta a legnagyobb mértékben elfogult s részben gyűlölet és ellenséges indulattal viseltető emberek közt volt kénytelen tölteni a keserves napokat. Apja elköltözött, mielőtt a kölcsönös engesztelődés fátyolát borították volna a fájó sebeket osztó múltra; gyermekét sírba tették, a nélkül, hogy koporsójára borulhatott volna. Levelei, melyeket méltán fogságnak nevezhető helyzetében ismételve küldött a császárhoz, tanúi martyr-keresztre feszített lelke gyötrelmeinek, melyek közt a köveket is megindító hangon könyörög irgalomért, kegyelemért. „Könyörüljön Felsőged — írja január 7-én — az én már kimutatott engedelmességemre és előhaladt terhességemre való tekintetből s engedje, hogy a klostromon kívül magánházbán lakhassam. Elvesztettem egyetlen fiamat, ki távollétem alatt halt meg s mélyen szomorodott szívvel egy klostrombán árestomba téve kell élnem, hol engem a püspök tudta nélkül senki se látogathat meg. Gondolja meg Felsőged, hogy én hat hónapi terhes vagyok és ezen aggasztó állapotomban miképen el-

hetek egy bezárt helyen és hatalma alatt annak a püspöknek, a ki helv. hitvallásra térésem miatt kemény eszközök használásával fenyegetett meg stb.“⁷⁵

Lelkének kinos gyötrelmeit nevelte a szívtelen bánásmód, s az elkárhozással való folytonos rettegetés, melylyel az oktatásával megbízott barát reá hatni és a róm. kath. egyházba visszatéríteni iparkodott. Batthyány Ignác püspök 1782. december 14-én írt levelében biztosítá ugyan gróf Esterházy Ferencz udvari kancellárt, hogy a báróné oktatását „*a maga felügyelete alatt egy mérsékelt és érett ítéletű emberre bízta*“; de hogy mennyiben volt ezen ember — bizonyos Vízi nevű páter — érdemes a dicséretre, ezt Cserey Ilonának az oktatás alatt férjéhez *németül* írt leveléből lehet látni.

„Vízi — mondja ebben a báróné — nála volt s midőn ő Rózsival és Keresztésinével a beszélő terembe ment, onnat a két nőt kiküldte, mert neki valamit akar mondani. A két nő kimenvén, igen éles kifejezésekkel szólítá fel a megtérésre s egyszersmind figyelmeztette a bárónét: gondolná meg jól maga dolgát, *mivel ha megtalálna halni, akkor nem idvezülhet. de elkárhozik.* A báróné híjába kérte, hogy ne gyötörje őtet, s mivel a fennemlített szolgálónők megint hozzá jöttek, ezeket a pap újra ki akarta küldeni, mit azonban a báróné meg nem engedett; s a pap akkor a székről fölpattanván, durván és haragosan elment. *Nem tudom már tovább* — így végzi a báróné — *ez erőszakot és gorombaságot tűrni.*“⁷⁶

Cserey Ilona — mint azt többször írja — igaz meggyőződésből fogadta el és vallotta az evang. ref. vallást. Új vallása azonban — mint az könnyen érthető — nem törölkötte ki lelkéből vallási neveltetésének és előbbi hitének minden árnyalatát. Ugyanazért, ha a barát pokollal való fenyegetései nem bírták is megtántorítani, de alkalmasak voltak felkölteni lelkében a legkínosabb aggodalmakat, a minék a kolostorból küldött minden leveleiben erős nyomait láthatjuk. Így írja január 13-án a császárhoz

küldött levelében: „Reszketve nézek a halál elé és remegve gondolok arra, hogy az ott ér utol, hol nincs saját elfogadott vallásomon való lelkész, a kit hozzám bocsátának, és annak vagyok kitéve, hogy kétségbeesve kell kimúlnom az életből, mert szinte minden vallásom szerinti vigasztalás nélkül vagyok, ámbár teljes meggyőződésből fogadtam el a reform, vallást, abban confirmáltattam, a Jesus parancsa szerint éltem az úrvacsorával, s ebben kívánok élni-halni⁷⁷

De ha Cserey Ilona mint a türelmi korszak vértanúja gyöttrődött a nagyszebeni zárda falai közt: maga Wesselényi is a feldúlt barlangja körül búslakodó oroszlánként tölté napjait a zsbói gyászudvarban. Fiait egytől-egyig eltemette, magánál is jobban szeretett feleségét zsarnoki önkény és mérget okádó fanatizmus fogságban tartá. Szive bánattal, lelke keserűséggel volt telve a nagy embernek. Híven tükrözi vissza lelki állapotát azon rövidke levél, melyet felesége panaszos levelének vétele után Nagy Sámuel ágensnek írt Bécsbe:

„Könyörgéseink idáig haszontalanok valának. Nyavalyás s már február végén lebetegedő feleségemet rabságából és a püspök irgalmatlan kezei közül sem a gubernium, sem Ő Felsége magas kegyelme nem akarja kiszabadítani. Én magam is szintén desperatus vagyok. Dolgomat az úrnak már többszörösen megtapasztalt dexteritásába recommendálván, kérem comparáljon énnékem még drága ajándékígéretekkel is alkalmas eszközöket, kiknek patrocíniumok által az idezárt levelecske a Felséges császár saját kezébe elérkezessen, hogy kegyelmét mentői hamarabb kinyerhetnének. Periculum est in mora.⁷⁸

Az utóbbi levelek már nem jutottak el a császár kezéhez, a kegyelem elmaradt s az utolsó cseppig ki kellett üríteni a keserű poharat. Ki is ürítették.

Letelvén a pontosan kitöltött hat hét, Wesselényi perczet sem késve, ott termett feleségénél s minden czeremónia nélkül röpitette magával.

Ámde a lelketlenek, a kik puha fészket feldúlták, éppen

nem így akarták kezeik közül kiereszteni a fogoly madarat. Még egyszer s utoljára szerették volna megtépni hitének újonnan nőtt aranyos tollait s gyönyörködni meggyötört lelkének vergődésében. S mert nem tehették: újabb boszúra gondoltak. A selyp beszédű s vallási rajongásában egész a testsanyargásáig menő Batthyány Ignác püspök följelentéssel fenyegette Wesselényit, a miért az ő engedélye nélkül ragadta ki feleségét a kolostorból, mielőtt az a hat heti oktatásból az exament letette volna.

A följelentés elmaradt.

Cserey Ilona a gubernium előtt adott számot Vízi pater lelki gondozásának eredményéről. Benyújtott végnyilatkozatában kijelentvén, hogy lelke nyugalját egyedül a helv. hitvallásban találja, annak igazságáról teljesen meg van győződve s azért eltökélt szándéka mindhalálig ezen idvezítő hitben megmaradni: kérésére a gubernium a püspökkel kiadatta a hat heti oktatás kiállításáról a kívánt és szükséges bizonyítványt; s az egész ügynek ily módon a legfelsőbb rendelet értelmében történt befejeztetését február 20-án a császárhoz tett zártudósításában följelentette.

ZÁRSZÓ.

Hat évig tartott a nehéz tusa, melyet id. Wesselényi Miklós — családjának az evangéliumi vallásban megtartásáért — ma is bámulatot érdemlő szilárd elszántsággal, férfias kitartással küzdött, s a mely a nélkül ért véget, hogy győzött vagy legyőzött volna. A fegyvernek, melyet ő maga adott elleneinek kezébe s később hasztalan erőlködött abból kicsavarni, önkény és fanatizmus által két oldalról újra és újra köszörült élet eltompította a halál és tompítgatta mindaddig, míg egy felvilágosultabb kor szabad szelleme félre nem dobta azt.

De sebekkel, soha be nem gyógyuló sebekkel hagyta oda a küzdőt, melyeknek minden kis érintésre megújuló

fájó sajkása nyomon kísérte minden tetteinél a lángelekű „pátriotát“ s ott borongott a hatalmas beszédekben, melyek meny dörögve hangzottak le ajkairól s egy Berzsenyit lelkesítettek arra, hogy megzendítse lantját a nagy hazafi hamvainál.

Az örökké sajkó sebeket ismerte s fájó sajkásukat egész mértékben átérezte a nagynak hasonlóan nagy fia, az ifjabb Wesselényi. Ennek az átörökölt fájdalomnak hangja rezeg ama szomorúan szép sorokban, melyekkel imáadásig tisztelt és szeretett anyjának, a türelmi korszak vértanújának, Cserey Ilonának halálát jelenté. „Vidám ártatlanság s virító szépség lebegtek körulte, midőn az első ifjúság örömeiben házassági frigyre lépett tisztelt emlékű édesatyámmal. Belső meggyőződésből tett egy fontos lépést s türelmetlenség nehezítette azt: a forrón szerető édesanyánál gyermekeit akarták elrabolni; csak rendíthetlen állhatatossága vívhatta ki hitbeli lelki nyugalomát s házi köre csendességét. Hív s munkás társa volt férjének; mint békeangyala szeretet, szelídség hús alkonyába csillapította a lángelekű férfi hevét, magas érzését rokonsággal táplálta s kölcsönös szeretet, bizalom, becsülés szerencsésé tették életüket. Virító és reményt mosolygó gyermekek enyelegtek a boldog anya körül, midőn a kedvező körülményt az önkény egyszerre balsorssá varázsolván át, szenvedés s gyász lepte be borult léteket stb. (Wesselényi Miklós gyászjelentése anyja, Cserey Ilona haláláról. K. Papp Miklós: Történeti Lapok. II. kötet, 937—8. lap).

Ne csodáljuk, hogy a két Wesselényi, apa és fiú, egyaránt oly engesztelhetlen ostromlója volt az önkényuralomnak és elkeseredett ellensége a róm. kath. klérusnak.

JEGYZETEK.

¹ Deáki F. Pál halotti beszéde Wesselényi Ferencz báró fölött a drági ref. templomban. 1770. ápr. 29.

² Művei: 1. „*A pápista vallásra hajlott Lutheránusok lelkesméretének kinja**. Hamburg, 1690. Ezt Mayer János után németből akkor fordította, mikor férje Pekri Lőrincz a hatalmas Teleki Mihály által minden javaitól megfosztatva s az őt magát is törbe ejteni akarónak fondorkodását megunva, kibujdosék Erdélyből, s mivel különben Magyarországon elő nem mehet: kénytelenség alatt pápistává lön, a miért grófi titulust adának neki. De mély vallásos érzületű nejét, ki gyermekeit továbbra is szigorúan a ref. vallásban neveie, bántá a fényes méltóságok ára. Határozottan kárhóztatá férjének vallásváltoztatását, melyről tudta jól, hogy azt csak világi előnyökért tette. Annyira ment e miatti keserűségében, hogy az említett művet írta és nyomatta férjének convertitására ellen. Nem is eredmény nélkül, mert midőn II. Rákóczi Ferencz diadalmas zászlóit a haza és vallásos szabadságért föl-emelte: Pekri Lőrincz is e zászlók alá esküdött és a német uralom alatt „kénytelenségből“ fölvetta pápista vallást odahagyva, eredeti hitére visszatért. Ekkor Katalin ismét irótollat vön kezébe s örömtől reszkető szívvel írta: 2. „*A kereszt nehéz terhe alatt elbágyadt sziveket élesztő jó illatú XII. Liliom** ez. a. megjelent művét, melyet az Amtd János írásából szedett és férjéért való szebeni fogságában annak emlékeztére s a keseredettek vigasztalására kiadott Kolozsvárit, 1705.“ Ezt követte 3. „*Jó illatú füstölő igaz szív*“, szinte Arndt után. Lőcse, 1708.

³ Nyomatásban megjelentek: 1. „*A kér. ethikának sommás veleje*“. Piktét Benedek után. Kolozsvár, 1752.“ — 2. „*Az ezüst rostélyban fénylő arany alma*“. Kolozsvár, 1776. — 3. 1764-ben újra kinyomatta nagyanyjának „*Jó illatú XII. Liliom*“-át. — 4. Lefordította édes atyjának 1750-ben Szebenben latin nyelven megjelent „*Monita Laterna*“ ez. művét; s úgyszinte 5. Sherlock Vilmosnak „*Védőeszköz a pápaság ellen*“ ez. munkáját. — 6. Saurinnak egy prédikációját.

⁴ Kovács József halotti beszéde Dániel István úrfi fölött. 1773.

⁵ U. az.

⁶ Wesselényi Susánna naplója. .

⁷ Kazinczy F. Erdélyi levelek. 309. 1.

⁸ Kovács J. id. h. b.

⁹ Kazinczy F.: Erdélyi levelek.

¹⁰ U. az.

¹¹ Kovács J. hal. b.

¹² Szathmáry Pap Mihály halotti beszéde Wesselényi Ferencz fölött a hadadi templomban 1770-ben.

¹³ Kovács J. hal. b.

¹⁴ U. az. Dániel István csak rövid ideig kapitánykodhatott, mert Lembergöl regimentjével mozgósítatván, útközben hólyagos himlőbe esett, kilencz napi szenvedés után 1772. nov. 2-án meghalt és Tizmenitz mezőváros mellett nagy tisztességgel eltemettetett. A következő évben emlékszólpot állíttata sírja fölé a kesergő apa.

¹⁵ Kazinczy F. id. m.

¹⁶ Wesselényi Susánna naplója s Kazinczy F. id m.

¹⁷ Kemény Zs. „Tanulmányok“ I. k. „Statusférjak és Szónokok“.

¹⁸ A Reichenauban — Csehországban — 1779. jan. 18-án kelt bizonyítvány, melyet Filó József ezredes irt alá, világosan mondja, hogy kilencz évi szolgálata alatt *dicséretesen viselte magát*.

¹⁹ Kemény Zs. id. m. Kóváry László még több tévedéssel írja: „id. Wesselényi Miklós ifjú korában dragonyos-százados hazajő és barátjának, Tasnádon lakó Cserey Mihálynak testvérét, Ilonát, a zárdából kilopva nőül veszi“. (Erdély főúri családai). Nagy Iván: „Cserey Farkas leánya Ilona, kit W. M. a zárdából vett el“. (Magyarország családai)

²⁰ Wesselényi Anna szintén Írónő volt; az 1786-ban meghalt W. Mária halálára pedig férje Teleki Ádám irt gyászverseket.

²¹ Maga Wesselényi írja 1780-ban: „Bonam — ut ajunt — fortunam expectante et generis sui emergere incipientis splendorem cum nexu prosapiali relevare satagante“.

²² Cserey Ilona Bécsben született, s neveltetése — bár apja a magyar nemzeti öltözethez annyira ragaszkodott, hogy testén soha más nem volt és azt még az udvari ünnepélyek alkalmával sem lehetett vele letétetni — egészen német volt. Ha értett is valamit magyarul, az csak nagyon fogyatékos lehetett. Ezt következtethetni abból, hogy több évi Erdélyben tartózkodása után is nemcsak a Guberniumhoz, hanem még férjéhez intézett leveleit is német nyelven irta. Nem lehet azonban ezt különösen fölírni neki, mert a német nyelv a tájban már Erdély főúri családaiiban is annyira befészkelte magát, hogy azt a nemzeti megújhodás hatalmas szellője évtizedeken át sem volt képes

kiküszöböltni. Gyulay Lajos gr. írja naplójában, hogy „Erdélyben még 1807-ben is *német világ* volt; a legtöbb főúri háznál a német nyelvnek nagy szerep jutott a társalgásban. Rossz példával járt elől gubernátor tiánffy György gróf, a kinek házában magyar szót alig lehetett hallani; iiai-leányai *kacsintva* beszéltek anyanyelvüket.“

²³ Wesselényi maga írja 1780-ban: „Venustatem quoque suam — proh nefas! — illicito et Juvenali meo ardori exponere ne dubitaret. Quis enim talibus resistere insidiis potuisset“.

²¹ Téves, a mit Szilágyi Ferencz mond, hogy „*mátkájának tudva-levő állapot* s abból eredő *gyalázata* rá e lépésében — a reversális aláírásában — nagy befolyást gyakoroltak. (Akad. Ért. 1876. V. köt. 70. 1.). Cseréy Ilona ekkor még nem volt *semmiféle állapotban*.

²⁵ A németül fogalmazott reversalist közli Szilágyi F. id. h.

²⁶ „Isten anyjának, a boldogságos szeplőtlen szép szüz Máriának

Loretomi Litániában levő nevezetek rendin folyó dicsérete“. Bécs 1772. 59 aczélmetszettel. . .

²⁷ Id. Wesselényi Miklós - mint huszárkorabeli szép arcsképe mutatja — rövidre nyírt haját viselt, s annál fogva nem is volt mit fürtökbe göndörítetteti és rizsporoztatni.

²⁸ Kazinczy F. Erdélyi levelek. 311. 1. K. Papp Miklós: Történeti lapok. I. köt. 22. 1.

²⁹ Az eddigiék — a jelzettekén kívül - azon terjedelmes „Species facti“-ból vannak merítve, melyet 1781-ben maga Wesselényi írt latin nyelven, s a melyben foglaltaknak valódiságát Cseréy Ilona sajátkezüleg bizonyítja. (Dunamelléki egyházkerület levéltára. V. köteg).

³⁰ így P. Kendeffy Ádám, a kitűnő hazafi, a sans peur' et reproche férfiu ifjabb korában több botrányos tettet követett el; lovaglás, kocsizás közben a félre nem állókat megkorbácsolta, természetes szilajságát nem tudta fékezni. Jobb lövő és vívó nálánál nem igen volt, a minek gyakori példáit adta mulatságból és komolyan; s mintha kereste volna a kocszódásokat, hogy bajvivási vágyának eleget tegyen, a mi miatt egy időre Kolozsvár területéről hatóságilag ki is volt tiltva. És ma csak tisztelettel említik mindenek a nevét.

³¹ Cseréy Farkas 1781-ben kelt panaszló levelét közli Szilágyi Ferencz az id. h.

³² Wesselényi harmadik fia Ádám 1780. ápril 8 án született és szintén Rétyi József keresztelte meg.

³³ Fáy F. levele a dunam, egyházkerület levéltárában. V. köteg.

³⁴ Az erdélyi udvari kancelláriát már I. Leopold szándékozott volt egyesíteni s utóbb Magyarország rendei sürgetésére Mária Terézia az 1741: XVIII. t -cz.-ben meg is ígérte: de mivel Erdély rendei azt hevesen ellenzék, az egyesítés abbamaradt. II. József azonban mitsém gondolva az erdélyiek részéről támadható panaszokkal, a két kancell-

láriát 1782. augusztus 14-én kelt rendelete által egyesítette, úgy intézkedvén, hogy az egyesített kormányshéék, midón magyarországi ügyekben rendelkezik magyar, midón pedig Erdély ügyeit intézi, erdélyi kancellária címét viselje.

³⁰ Dunamelléki Egyház. levéltára. V. köteg.

³⁶ Dunamelléki Egyház. levéltára. V. köteg.

³⁷ Mindkét nyilatkozat a dunam, ref. egyház. levéltárak. V. köteg.

³⁸ VI. Károly 1721. márcz. 23-án kelt intézményében rendelte: „Episcopus post Gubernátoréin nostrum Regium primám sessionem cum omni congrua praerogativa capiat“. Mária Terézia 1748. decz. 27-én megerősítette apja decretét.

³⁹ Józsiika Antal ifjabb éveiben jezsuíta volt s arra volt kiszemelve, hogy Martonffy József társával — ki később erdélyi püspök lett — missionariusul küldessék Chinába, de eltöröltetvén a szerzet, visszatért a világba s elvette Teleki Ferencz gróf testvérét Józsefát.

⁴⁰ Gr. Mikes Anna, előbb b. Bornemisza Pálné, a férjén, Dániel Istvánon elkövetett méltatlanságokon felindulva, elhagyta vallását s ref. hitre tért, melynek a legbuzgóbb követője lett. Kazinczy írja róla: „Mikes Anna most 80 éves s tíz év óta szemei egészen el vannak sötétülve; nagy lélekkel tűri a csapást, s vigasztalást a vallás tanításából veszi, melyhez annál erősebben ragaszkodik, mivel az, a melynek most tagja, más, mint a melyben neveltetett s elsőb özvegyiségéig élt. Templomba nem járhatván, házánál tart prédikátort.“ Erdélyi lev. 81. 1.

⁴¹ Bánffy Dénes és felesége Barcsay Ágnesnek minden jobb érzést fellázító ügyét böven közli Szilágyi Ferencz az Akad, értek, a tört, tudományok köréből. 1876. V. k.

⁴² Wesselényi M. levele a dunamell. egyház. levéltáráb. V. köteg.

⁴³ Szilágyi Ferencz: Akadémiai értekezések. 1875.

⁴⁴ Az ítélet másolata a dunam egyház. levéltárában.

⁴⁵ A gubernium levele ugyanott.

⁴⁶ Zolnay Antal levele dunam, egyház. levéltára. V. köteg.

⁴⁷ Wesselényi M. levele ugyanott

⁴⁸ W. M. levele 1781. január 14. Dunam, egyház. levéltára.

⁴⁹ U. az 1781. febr. 3. — Nemes lelkületének és erősen buzgó református voltának tanúbizonysága, hogy saját nagy bajai mellett nem mulasztja el vele együtt vallásukért üldözött és szenvedő hitfeleinek is pártjára kelni. így írja ugyanezen levelének utóiratában: „Nem hallgathatom el mind ex Christiano zelo, mind a magam circumstantiáira nézve, hogy ne említsem a szegény Szathmár városbeli részünkön való czéhbeli mesterembereknek most a közelebb múlt karácsony innepe előtt való poenentiális héten történt fátumokat. Az eleit nem repetálok, mert azt az úr régen tudja, kezén forogván a dolog, hogy még 1777-ben minémü Rescriptum ment vala reájuk a misék gyakorlásáért,

és hogy ob renitentiam commissio delegáltak a vármegyéről ellenük, hogy inquiráljanak in renitentes és poenázza őket. Quiquid idest, az eddig a fennirt időig mind munkában volt és most ütötte ki magát. Többet 200 gazdaembereknél a kemény télnek idején egy nagy boronás magazinba berekesztvén ott hállatták: másnap inquiráltak várm. captionibus et artibus, régi Privilégiumokat mesterségesen kezekből kicsalták, eltartották és kényszerítették új privilégium szerzésére, mely sine praejudicio Religionis meg nem eshetnék; a kik nem frequentáltak misét, 20—20 Rhftokat rántottak rajta; már 4000 Rhftokat gyűjtöttek azon mulctából. Némelyeket pedig vasra vertek, kötözve a károlyi tömlőcbe küldettek, s ma is raboskodtatják némely résztit. Az instantia praecludáltattott tőlök, se írásaik, se követjeik által nem penetrálhatnak Bécsbe. Azért mint bizonyost írom. (A mit a szathmári ref. vallású *mesterembereknek* A misékre és processiókra nem járás miatt szenvedett üldöztetésekről mond a nemes báró, az csak parányi részlete annak a százszoros maczeráltatásnak, a mit 1777 - 1781-ig kiállottak. A kit az egész ügy érdekel, 2 - 80. szám alatt 79 okmányt s köztük számos kihallgatási jegyzőkönyvet találhat a dunam, egyházk. levéltárában az Sz. jegyű kötegen).

⁵⁰ Wesselényi levele 1781. márczius 30-án a dunain. egyházk. levéltárában.

⁵¹ Fay F. levele Wesselényihez a dunam, egyházk. levéltárában.

V. köteg.

⁵² A Gubernium levele ugyanott.

⁵³ Cserey Ilona német nyelvű levele ugyanott.

⁵⁴ Wesselényi M. latin levele ugyanott.

⁵⁵ Gubernium rendelete 1781. ápr. 19 Dunam, egyházk. Itár.

⁵⁶ U. az 1781. máj. 15. Ugyanott.

⁵⁷ Zolnay Antal levele ugyanott. .

⁵⁸ A kir. tábla levele ugyanott.

⁵⁹ Maximé spatio circiter 40 annorum catholicam fidem amplexi sunt, tanta quidem frequentia, ut *practer familiám baronum Wesselényi integram Calvinianam*, vix alia in Transylvania reperitur, ex qua Catholicae religioni addicti non essent.

⁶⁰ Verestói György halotti- beszéde Wesselényi Ferencz báró fölött, melyet kibeszélt a drágyi ref. templomban 1771. ápr. 29.

⁶¹ Ezt a fontos államügyet a Gubernium 1782. jan. 3-án fel is jelentette a felséges udvarnak. .

⁶² A nevezett táblabíráknak hivatalos bizonyítványából.

⁶³ Cserey Ilona valóban mind halálíg buzgó hive maradt az ev. ref. vallásnak, s egyetlen fiát is erős kálvinistának nevelte. Kazinczy beszéli erdélyi leveleiben a következő érdekes esetet: „Képzeld, az ifjú Wesselényi Miklós báró 14 esztendő korában egy-maga által

készített prédikációt elmonda a zsibói templomban. Anyja jelen volt s úgy sírt; de az öreg pap is sírt megszűnés nélkül; emberei pedig a templom előtt össze meg összecsókolák ő nagyságát, a méltóságos tisztelendő úrfit“. K. Papp Miklós: Történeti lapok. L, 36.

⁶⁴ Szilágyi Fér. ért. id. h. közli Cserey Ilona levelét.

⁶⁵ Ugyanaz ugyanott Cserey Farkasét.

⁶⁶ Kazinczy F. id. m.

⁶⁷ Wesselényi perbefogása csak 1784-ben történt meg.

⁶⁸ Lásd egész körülményességgel Akad. értekezések. 1876. V. k.

⁶⁹ Dunamell. egyház. levéltára.

⁷⁰ Dunam, egyház. levéltára.

⁷¹ Ugyanott.

⁷² A dunamelléki ref. egyház. levéltárában számtalan okmány van, melyben a hat heti oktatás alá kényszerítették, kivált nők keservesen panaszozzák, hogy az üdvözítő egyház tanainak elkésett beléjük oltása helyett minő erőszakkal, kikeresett kínzásokkal iparkodtak megtörni akaratukat, és a róm. kath. egyházban megmaradásra kényszeríteni.

⁷³ Cs. I. német levele a dunam, egyház. levéltárában.

⁷⁴ Cs. I. német levele ugyanott.

⁷⁵ Akad. ért. 1856. VII. k.

⁷⁶ Dunam, egyház. levéltára.

⁷⁷ A klostorból kiszabadulás után pár hétre 1783. márcz. 2-án született *Susánna* lányuk.